

Trgovanje djecom

Priručnik za stručnjake



Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski
fakultet



**TRGOVANJE DJECOM:
PRIRUČNIK ZA STRUČNJAKE**

Izdavač

Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Urednica

Irma Kovčo Vukadin

Autor teksta:

Dubravka Marušić

Recenzent:

Irma Kovčo Vukadin

Lektura:

Felicitas, obrt za prevoditeljske usluge

Fotografija s naslovnice:

Martina Marić

Grafičko uređenje:

Matej Žižanović

2018.

ISBN: 978-953-6418-95-4

CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 001004671.

Izrada priručnika jedna je od aktivnosti projekta „116 000 Hotline for Missing Children Croatia“

Nositelj projekta: Centar za nestalu i zlostavljaju djecu

Ugovor br.: JUST/2015/RDAP/AG/0116/8830

Financirala EU u okviru programa: Rights, Equality and Citizenship Programme

Radni paket 2: edukativne aktivnosti utemeljene na znanstveno-istraživačkom radu

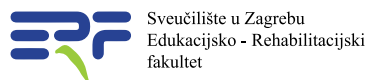
Aktivnost 6: razvoj programa cjeloživotnog obrazovanja i priručnika za edukaciju

Rezultat: priručnik

Nositelj aktivnosti: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Priručnik je publiciran uz financijsku podršku programa *Rights, Equality and Citizenship Programme* Europske Unije. Sadržaj ovog priručnika je isključiva odgovornost autora i ne predstavlja nužno stav Europske unije.

Ovaj projekt sufinancira Ured za udruge Vlade RH. Stajališta izražena u ovom priručniku isključiva su odgovornost autora priručnika.



Co-funded by the Justice and Consumers Programme of the European Union

Sadržaj:

Predgovor	6
Uvod	8
Normativni okvir	10
Međunarodni normativni okvir	
Normativni okvir Republike Hrvatske	
Opseg problema u Republici Hrvatskoj	25
Pokazatelji trgovanja djecom u Hrvatskoj	30
Indikatori i rana identifikacija djeteta žrtve trgovanja ljudima	32
Kakve posljedice trgovanje ljudima ostavlja na dijete?	36
Pomoć i podrška djetetu i obitelji	38
Nacionalni referalni mehanizam	38
Primjeri iz prakse	43
Ključni aspekti prepoznavanja problema i pružanja pomoći	46
Prevenција trgovanja djecom	50
Literatura	58

Predgovor

Nasilje nad djecom jedan je od značajnih problema suvremenog društva. Prema navodima Svjetske zdravstvene organizacije, jedna milijarda djece u dobi od dvije do 17 godina godišnje doživi neki oblik fizičkog, psihičkog ili seksualnog nasilja. Posljedice nasilja nad djecom mogu biti različite: od smrtne posljedice kao fatalnog ishoda nasilja, preko teških tjelesnih povreda do emocionalne traume i poteškoća mentalnog zdravlja. Također, posljedice nasilja nad djecom mogu imati negativan utjecaj na razvoj živčanog sustava djeteta te rezultirati cijelim nizom kroničnih stanja koja značajno utječu na kvalitetu života osobe u odrasloj dobi. S obzirom da nasilje nad djecom najčešće vrše odrasle osobe, jasan je negativan utjecaj koji nasilje nad djecom ima na djetetov osjećaj povjerenja prema odraslim osobama koje bi zapravo trebale štititi dijete i omogućavati mu uvjete za optimalan rast i razvoj. Posljedice nasilja nad djecom su, osim neposrednih posljedica na razini konkretnog djeteta, značajne i na razini primarnog socijalnog okruženja, zajednice i društva. Današnja djeca sutrašnji su nositelji razvoja svakog društva i stoga nije čudno što se zaštita djece od različitih oblika nasilja navodi kao jedan od glavnih ciljeva razvojnih politika i strategija na globalnoj i regionalnim razinama. Poruka koju je važno zapamtiti je da se nasilje nad djecom može spriječiti.

Skupina od deset međunarodnih agencija je, pod vodstvom Svjetske zdravstvene organizacije, razvila znanstveno utemeljeni paket pod nazivom INSPIRE: sedam strategija za okončanje nasilja nad djecom (<http://www.who.int/mediacentre/factsheets/violence-against-children/en/>).

Riječ je o sljedećim strategijama:

1. implementacija i provedba zakona
2. promjena normi i vrijednosti
3. sigurno okruženje
4. podrška roditeljima i skrbnicima
5. ekonomsko osnaživanje
6. omogućavanje odgovarajućih usluga
7. obrazovanje i životne vještine

Na tragu navedenih strategija, stručni tim Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta osmislio je program edukacije za stručnjake u području obrazovanja, socijalne skrbi, zdravstva i organizacija civilnog društva. Program edukacije razvijen je u okviru projekta

„116000 Missing Children Croatia“ (JUST//RDAP/AG/0116/8830). Nositelj projekta je Centar za nestalu i zlostavljano djecu, a partneri su Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku.

Ideja programa edukacije je da se u okviru cjeloživotnog obrazovanja stručnjaci različitih struka upoznaju s aktualnim znanstveno utemeljenim spoznajama u području različitih pojava oblika nasilja nad djecom s ciljem prevencije, tj. zaštite djece od nasilja. Programom edukacije obuhvaćeno je šest osnovnih oblika nasilja nad djecom: 1. obiteljsko nasilje, 2. zlostavljanje i zapuštanje djece, 3. vršnjačko nasilje, 4. nasilje u mladenačkim vezama, 5. seksualno zlostavljanje i iskorištavanje djece i 6. trgovanje djecom. Za svaku od navedenih tema pripremljen je priručnik za edukaciju koji ima jednaku strukturu: definiranje pojma, normativni okvir (međunarodni, europski, hrvatski), opseg problema u Hrvatskoj, postupanje (pregled postojećih protokola postupanja), pomoć i podrška djetetu i obitelji, suradnja relevantnih dionika te primjeri dobre prakse.

Nadamo se da će ovaj priručnik poslužiti kao izvor vrijednih spoznaja i nadahnuće za unapređenje zaštite djece od nasilja u Hrvatskoj.

Urednica
Irma Kovčo Vukadin

Uvod

Trgovanje ljudima (engl. *trafficking*) fenomen je koji seže u tisućama godina daleku povijest ljudskih odnosa, ponašanja i prava, odnosno oblika obespravljenosti i ugrožavanja ljudskog dostojanstva. Trgovanje ljudima suvremena je inačica ljudskog ropstva koje se danas javlja u sve brojnijim i kompleksnijim oblicima pod utjecajem vrlo dinamičnih geopolitičkih, gospodarskih i socijalnih globalnih procesa te sve ubrzanijeg razvoja modernih informatičkih tehnologija. Kao jedan od najtežih oblika kršenja ljudskih prava svrstava se u najteže zločine, najčešće u kontekstu organiziranog kriminaliteta. Zbog svoje slojevitosti i višedimenzionalnosti, fenomen trgovanja ljudima zaokuplja pažnju stručnjaka iz različitih područja u međunarodnoj znanstvenoj i stručnoj zajednici (Kovčo Vukadin i Jelenić, 2003).

Osim brojnih pozitivnih ishoda, globalizacija je stvorila različite negativne posljedice u području ljudskih prava. Zadnjih nekoliko desetljeća vidljivo je intenziviranje trgovanja ljudima te širenje na dijelove svijeta i zemlje, poput Hrvatske, u kojima to ranije nije bio slučaj ili u kojima to nije detektirano. U razdoblju po završetku Domovinskog rata do ulaska u članstvo Europske unije, Hrvatska se svrstava u red tranzicijskih zemalja te postaje neizostavan dio migrantskih tokova širih razmjera, što pogoduje višoj razini propusnosti i porastu ovog oblika kriminaliteta. Stoga se zadnjih dvadesetak godina bilježi povećana incidencija prolazaka potencijalnih žrtava ili žrtava trgovanja, odnosno pokušaj njihova prevoženja preko hrvatskog teritorija, no bilježi se i povećanje broja slučajeva u kojima je Hrvatska zemlja podrijetla ili odredišta, naročito kad je riječ o trgovanju djecom.

Povećanjem razmjera problema, pojačava se i reakcija društva koja se ogleda u donošenju međunarodne regulative koja je ishodište razvoja hrvatskog normativnog, strateškog i operativnog okvira i smjernica za suzbijanje trgovanja ljudima. Republika Hrvatska započela je izgradnju sustava suzbijanja trgovanja ljudima prije petnaestak godina ratifikacijom najznačajnijih međunarodnih dokumenata koji će biti predstavljeni u ovom Priručniku.

Jedna od ključnih poluga učinkovitog sustava suzbijanja i prevencije trgovanja ljudima svakako je edukacija relevantnih stručnjaka koja bi trebala udovoljavati načelima cjeloživotnog obrazovanja te sustavno i kontinuirano pratiti promjene dinamike i trendova u praksi.

U okviru trgovanja ljudima posebno se izdvaja trgovanje djecom koje se ubraja u najokrutnije i najbeskrupuloznije oblike nasilja nad djecom. Sa svrhom osiguravanja učinkovitog odgovora na ovaj fenomen razarajućeg djelovanja na društvo, ključno je ulaganje u unapređenje kompetencija stručnjaka u odgojnom, obrazovnom i

zdravstvenom radu s djecom, posebno stručnjaka pomagača u neposrednom radu s djecom žrtvama trgovanja ljudima kojima je ovaj Priručnik ponajprije i namijenjen.

Ovaj je Priručnik nastao s ciljem dostupnosti svih relevantnih informacija na jednom mjestu, od opisa normativnog, strateškog i operativnog okvira, opsega problema u RH, preko indikatora koji omogućuju detekciju žrtava trgovanja ljudima, sustava pomoći i podrške djetetu i obitelji, do suradnje ključnih dionika u konkretnoj situaciji te mogućnosti prevencije trgovanja djecom.

Normativni okvir

Postoji veći broj referentnih točaka međunarodnih standarda i pravnih sredstava koja definiraju okvir radnji koje se smatraju trgovanjem djecom, kao i instrumenata koji daju upute za postupanje prema djeci žrtvama trgovanja ljudima.

Sa svrhom da stručnjaci raspolažu objedinjenim informacijama koje će koristiti kao instrument rada u svakodnevnoj praksi, u nastavku donosimo prikaz međunarodnih, europskih i hrvatskih dokumenata i standarda koji obuhvaćaju dva ključna aspekta:

- pravne definicije trgovanja djecom i
- odnos/postupanje prema djeci žrtvama trgovanja ljudima

Ovi standardi „u rukama“ stručnjaka iznimno su značajan instrument koji će pridonijeti učinkovitijem postupanju uzimajući u obzir posebnosti, visok stupanj ranjivosti djece, težinu posljedica trgovanja ljudima i potrebu trajnog nastojanja da se dosegne najviši mogući stupanj zaštite prava i dobrobiti djece.

Međunarodni normativni okvir

- **Protokol iz Palerma - Protokol za sprečavanje, suzbijanje i kažnjavanje trgovanja ljudima, posebno ženama i djecom** (NN-MU, 14/02) uz Konvenciju UN-a protiv transnacionalnog organiziranog kriminaliteta

Članak 3. Protokola iz Palerma ostaje ishodišnom točkom definiranja trgovanja ljudima i određuje već spomenuta tri elementa radnji, sredstava i cilja u odnosu na odrasle i djecu.

Članak 3. (c) prepoznaje poseban status i ranjivost djece, izostavljajući potrebu utvrđivanja elementa „sredstava“ u definiciji. To znači da se kod trgovanja djecom ne moraju koristiti prijetnja, primjena sile, otmica, prijevara, obmana i dr. da bi se ostvarila obilježja kaznenog djela te utvrđuje sljedeće:

Vrbovanje, prevoženje, prebacivanje, pružanje skloništa i prihvata djeteta s ciljem izrabljivanja smatra se „trgovanjem ljudima“ čak i ako ne uključuje neka od sredstava navedenih u Stavku (a) ovog članka.

- **Konvencija o pravima djeteta** (NN-MU, 12/1993) - Članak 3. nalaže svim mjerodavnim institucijama (javne ili privatne ustanove socijalne skrbi, sudovi, državna uprava ili zakonodavna tijela) pojedine države stranke Konvencije nužnost

postupanja u kojima interesi djeteta trebaju imati prednost. Pri tom se u obzir uzimaju prava i dužnosti roditelja, zakonskih zastupnika i osoba koje su zakonski odgovorne za dijete.

Imajući na umu posebnu ranjivost i podložnost djeteta u odnosu na specifične oblike kaznenih djela, Konvencija u člancima 34.-36. obvezuje države stranke da štite dijete od svih oblika spolnog iskorištavanja i zlostavljanja, prostitucije, sudjelovanja u pornografskim materijalima, da ih zaštite od mogućeg trgovanja ljudima, otmice, prodaje i svakog drugog oblika iskorištavanja koji na bilo koji način šteti djetetu (ove odredbe ishodište su Fakultativnog protokola o prodaji djece, dječjoj prostituciji i dječjoj pornografiji).

To je **prvi dokument u kojemu se djetetu pristupa kao subjektu s pravima**, a ne samo kao osobi koja treba posebnu zaštitu.

Dakle, Konvenciji o pravima djeteta (1989) točno 30 godina ranije prethodila je Deklaracija o pravima djeteta iz 1959. godine koja je imala moralnu snagu, a Konvencija predstavlja pravni akt koji ima snagu zakona i obvezuje stranke na pridržavanje njezinih odredaba te uključuje pravo nadziranja primjene u državama koje su ju prihvatile i ratificirale.

Odbor za prava djeteta UN-a uspostavljen je kao nadzorno tijelo nad izvršavanjem Konvencije o pravima djeteta. Ovaj Odbor, uz ostale zadaće, izdaje i opće komentare relevantne za detaljnije tumačenje pojedinih odredbi Konvencije o pravima djeteta. Tako je 2005. usvojen i

- **Opći komentar o postupanju prema djeci bez pratnje izvan država podrijetla** (u daljnjem tekstu: *Opći komentar br. 6*)/ *GENERAL COMMENT NO. 6 (2005) - Treatment of unaccompanied and separated children outside their country of origin*. Svrha je Općeg komentara br. 6 objasniti specifičnu ranjivu situaciju djece bez pratnje (*unaccompanied children*) i razdvojene djece (*separated children*) te naglasiti kompleksnost mogućih situacija s kojima se države mogu suočiti prilikom osiguravanja njihovih prava. Djeca bez pratnje/razdvojena djeca dolaze iz ratom i siromaštvom opuštenih zemalja te su na putu prema željenim zemljama izložena brojnim različitim oblicima zlostavljanja i kršenja njihovih prava, uključujući i trgovanje ljudima u različitim oblicima. Osim trpljenja izravnih oblika psihičkog i fizičkog zlostavljanja, (pre)često se suočavaju i s nemogućnošću pristupa pravima zajamčenim brojnim dokumentima: pristupu teritoriju pojedinih zemalja, mehanizmu međunarodne zaštite i pristupu skrbi, zadovoljenju elementarnih egzistencijalnih potreba, smještaju, zdravstvenoj zaštiti, obrazovanju, kao i nemogućnošću pristupa prilagođenog djeci u posebno ranjivim okolnostima života i ugroze njihova psihofizičkog integriteta.

Opći komentar br. 6 poziva države stranke Konvencije o pravima djeteta da

slijede sedam ključnih načela u postupanju prema djeci bez pratnje/razdvojenoj djeci, kako ističu Jeđud Borić i Herceg-Pakšić (2017): (1) pravne obveze država na njihovu teritoriju i implementacijske mjere, (2) zabrana diskriminacije, (3) načelo najboljeg interesa djeteta kao smjernica kod dugoročnih i kratkoročnih rješenja, (4) pravo na život, opstanak i razvoj, (5) pravo djeteta na slobodno izražavanje mišljenja, (6) poštivanje načela neprotjerivanja (*non refoulment*), (7) povjerljivost, odnosno zaštita privatnosti.

Ističući opće i specifične potrebe djece bez pratnje, Opći komentar br. 6 daje smjernice u dosljednom provođenju postupaka:

1. inicijalne procjene i mjere
2. imenovanje skrbnika, savjetnika i zakonskog zastupnika
3. skrb i smještaj djeteta
4. puni pristup obrazovanju
5. pravo na odgovarajući životni standard
6. najveći mogući standard zdravlja, liječenja i rehabilitacije.
- 7. sprečavanje trgovanja djecom te seksualnih i drugih oblika iskorištavanja i nasilja**
 - elaboriraju se članci 34.-36. Konvencije o pravima djeteta u odnosu na povećani rizik od viktimizacije djece koja su potpuno sama na putu. To se posebice odnosi na trgovanje i ponovno trgovanje (*re-trafficking*) djecom te seksualno iskorištavanje.
 - *Re-trafficking* - označava rizik ili ponovljeno trgovanje djetetom u zemlji podrijetla za ono dijete koje je već prepoznato kao žrtva trgovanja ljudima u zemlji primateljici. Navedeno upućuje na poseban oprez u postupcima vraćanja djeteta u zemlju podrijetla.
8. sprečavanje vojnog novačenja djece i zaštita od ratnih stradanja
9. sprečavanje lišenja slobode.
- **Fakultativni Protokol o prodaji djece, dječjoj prostituciji i dječjoj pornografiji** (NN-MU, 5/02) uz Konvenciju UN-a o pravima djeteta
 - Članak 2. definira kaznenu radnju kako slijedi:**
 - ▶ a. prodaja djece znači svako djelo ili transakciju u kojoj dijete prenosi neka osoba ili skupina osoba drugim osobama za naknadu ili bilo kakvu drugu nagradu
 - b. dječja prostitucija znači uporabu djeteta u seksualnim aktivnostima za naknadu ili bilo kakav drugi oblik nagrade

- c. dječja pornografija znači prikazivanje, bilo kakvim sredstvima, djeteta u pravim ili simuliranim eksplicitnim seksualnim aktivnostima ili prikazivanje seksualnih dijelova djeteta u prvome redu u seksualne svrhe.

► **Članak 3.** dalje razlaže članak 2. navodeći kako države moraju kazneno goniti sljedeće ponašanje, bez obzira na to je li provedeno u zemlji ili inozemstvu, na individualnoj ili organiziranoj osnovi.

a. u kontekstu prodaje djece, kako je definirano u članku 2:

(I) nuđenje, isporuka ili prijam djeteta, bez obzira na sredstva, u svrhu:

- a. seksualnog iskorištavanja
- b. presađivanja djetetovih organa radi dobiti
- c. iskorištavanje djeteta za prisilan rad

(II) nepropisno dobiven pristanak, kao pretpostavka za posvojenje djeteta kršenjem važećih međunarodnih pravnih instrumenata o posvojenju

b. nuđenje, dobivanje te davanje djeteta za dječju prostituciju, kako je utvrđeno u članku 2.

c. proizvodnja, distribucija, širenje, uvoz, izvoz, nuđenje, prodaja ili posjedovanje u gore navedene svrhe dječje pornografije kako je utvrđeno u članku 2.

• **Fakultativni Protokol o uključivanju djece u oružane sukobe** (NN-MU, 5/02), uz Konvenciju UN-a o pravima djeteta u članku 4. navodi:

“Oružane skupine, koje nisu oružane snage države, ne smiju ni pod kojim uvjetima vrbovati ili koristiti u neprijateljskim sukobima osobu mlađu od 18 godina.”

• **Konvencija o zabrani i trenutnim djelovanjima za ukidanje najgorih oblika dječjeg rada** (NN-MU, 5/02)

• Ovu Konvenciju usvojila je Opća konferencija Međunarodne organizacije rada (MOR) koju je u Ženevi sazvalo Upravno tijelo Međunarodnog ureda rada 1. lipnja 1999., a uporište ima u brojnim prethodnim dokumentima:

- dopuna Konvenciji i Preporuka o najnižoj dobi za zapošljavanje iz 1973. koje ostaju temeljni instrumenti o dječjem radu
- rezolucija o ukidanju dječjeg rada koju je usvojila Međunarodna organizacija rada na svom 83. zasjedanju 1996. godine
- Konvencija o pravima djeteta UN-a
- Deklaracija MOR-a o temeljnim načelima i pravima na radu iz 1998. godine

- Konvencija o prisilnom radu iz 1930. i Dopunska konvencija UN-a o ukidanju ropstva, trgovine robljem i instituta i praksi sličnih ropstvu iz 1956.

U preambuli se ističe potreba usvajanja novih instrumenata i priznaje da je dječji rad uvelike prouzročen siromaštvom te da je dugotrajno rješenje u održivom ekonomskom rastu koji vodi društvenom napretku, a osobito smanjenju siromaštva i svima dostupnom obrazovanju.

Ovo pravno sredstvo posebno naglašava sljedeće oblike iskorištavanja i zlouporabe djece te u članku 3. navodi:

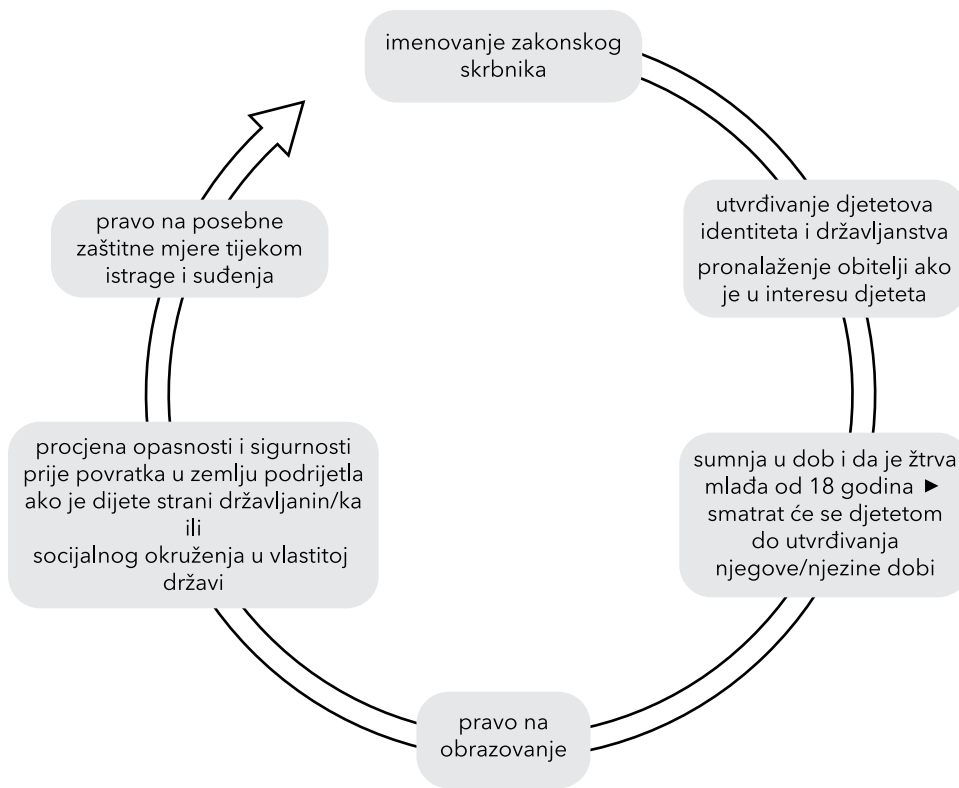
„U kontekstu Konvencije, izraz “najgori oblici dječjeg rada” uključuje:

- a. sve vrste ropstva ili ropstvu slične prakse, kao što je prodaja djece i trgovina djecom, dužničko ropstvo i kmetstvo te prisilni ili obvezni rad, uključujući prisilno ili obvezno novačenje djece za njihovo korištenje u oružanim sukobima
 - b. korištenje, podvođenje ili nuđenje djeteta za prostituciju, proizvodnju pornografskog materijala ili pornografske priredbe
 - c. korištenje, podvođenje ili nuđenje djeteta za nezakonite djelatnosti, a osobito za proizvodnju droge i trgovinu drogom na način definiran odgovarajućim međunarodnim ugovorima
 - d. rad koji bi, zbog svoje naravi i okolnosti u kojima se obavlja, mogao štetiti zdravlju, sigurnosti i moralu djece.”
- **Konvencija Vijeća Europe o suzbijanju trgovanja ljudima** (NN-MU, 7/07)

Ključna vrijednost ove Konvencije jest **usmjerenost na ljudska prava i zaštitu žrtava.**

Trgovanje ljudima definira kao povredu ljudskih prava i djelo protiv dostojanstva i integriteta ljudskog bića.

Osim prava koja se priznaju svim žrtvama trgovanja ljudima, Konvencija ističe posebna prava koja imaju djeca, prikazana na slici 1.



Slika 1. - Prava djece žrtava trgovanja ljudima

Provedbu Konvencije od strane svih država stranaka prati **skupina stručnjaka za suzbijanje trgovanja ljudima** (GRETA - *Group of Experts on Action against Trafficking in Human Beings*).

Smisao praćenja sastoji se u osiguravanju djelotvornog provođenja odredbi Konvencije i poštivanju prava žrtava putem analiza izvješća država te izdavanju preporuka za poboljšanje provedbe u praksi. Svoje izvješće GRETA objavljuje na stranici Vijeća Europe za suzbijanje trgovanja ljudima.

- **Direktiva 2011/36/EU o sprečavanju i suzbijanju trgovanja ljudima i zaštiti njegovih žrtava**

U točki 1 uvodnog dijela se ističe: „Trgovanje ljudima teško je kazneno djelo koje se često počinji u okviru organiziranog kriminala, predstavlja teško kršenje temeljnih prava i izričito je zabranjeno Poveljom o temeljnim pravima Europske unije. Sprečavanje i suzbijanje trgovanja ljudima prioritet je za Uniju i države članice.”

Uz to, posebno artikulira položaj djece u točki 8 uvodnog dijela: „Djeca su bespomoćnija od odraslih i stoga su u većoj opasnosti da postanu žrtve trgovanja ljudima. U primjeni ove Direktive prvenstveno se moraju uzimati u obzir najbolji interesi djeteta, u skladu s Poveljom o temeljnim pravima Europske unije i Konvencijom o pravima djeteta Ujedinjenih naroda iz 1989.“

- **Strategija EU-a za iskorjenjivanje trgovanja ljudima za razdoblje 2012.-2016.**

Ističući kako je prethodno navedena Direktiva bila veliki iskorak u zaštiti žrtava trgovanja ljudima, ova Strategija svoje mjere i aktivnosti nastoji uskladiti s aktualnim globalnim promjenama koje se odražavaju i na područje EU-a te naglasak stavlja na pet prioriteta u daljnjem djelovanju protiv trgovanja ljudima:

- a. identifikacija, zaštita i podrška žrtvama trgovanja ljudima
- b. unapređenje sprečavanja trgovanja ljudima
- c. povećanje progona trgovaca ljudima
- d. unapređenje koordinacije i suradnje među ključnim dionicima i donositeljima odluka
- e. povećanje znanja i učinkovitog odgovora na sve oblike trgovanja ljudima.

- **Priručnik za poboljšanje sustava skrbništva radi ispunjavanja posebnih potreba djece žrtava trgovine „Skrbništvo nad djecom kojoj je uskraćena roditeljska skrb“** Agencije Europske unije za temeljna prava (FRA), 2015.

Ovaj dokument ne pripada korpusu europskog normativnog okvira, ali je zbog svoje univerzalnosti i obuhvatnosti iznimno koristan praktičan alat kako sadašnjim i budućim skrbnicima tako i svim stručnjacima koji s njima surađuju te stoga smatramo opravdanim činjenicu da je našao svoje mjesto i u ovom Priručniku.

Agenciju Europske unije za temeljna prava (FRA) osnovala je Europska unija. Svrha je osnivanja FRA-e pružanje neovisne, na dokazima utemeljene pomoći i stručnih znanja o temeljnim pravima institucijama EU-a i državama članicama. FRA je neovisno tijelo EU-a koje povlači sredstva iz proračuna Unije.

Već je prethodno istaknuto kako su djeca u migracijama (djeca bez pratnje, razdvojena djeca i djeca tražitelji i primatelji međunarodne zaštite) u posebnom riziku da postanu žrtve trgovanja ljudima te kako im je, između ostaloga, nužno osigurati skrbničku zaštitu koja bi svojom kvalitetom u što većoj mjeri nadomjestila trenutačno nedostajuću roditeljsku skrb.

Analizirajući usporedno izvješća o trgovanju djecom koje je 2009. objavila FRA, uočljive su znatne razlike između država članica Europske unije (EU) u pogledu

načina tumačenja, primjene pojma skrbnika, kvalitete usluge i stupnja zaštite koja se osigurava unutar pojedinog sustava skrbništva. Stoga se ovim priručnikom nastoji promicati širenje i primjena zajedničkih načela i standarda skrbničke zaštite, a time i poboljšati uvjete skrbi o djeci i poštivanje njihovih temeljnih prava.

Normativni okvir Republike Hrvatske

Posljednjih 15-ak godina Republika Hrvatska (dalje: RH) gradi i unapređuje strateške kapacitete, a napredak se bilježi i u pogledu normiranja kaznenih djela i sankcija za počinitelje te skrbi i prava žrtava koje se odnose na trgovanje ljudima. Istodobno, intenzivira se informiranje javnosti i edukacije stručnjaka koji se u svom radu susreću s ovom problematikom, ponajprije policijskih službenika, socijalnih radnika, socijalnih pedagoga, psihologa, pravnika, učitelja te stručnjaka medicinskog profila. Kao rezultat toga, danas postoji širok raspon dokumenata kojima se razrađuje trgovanje ljudima iz različitih perspektiva.

U Tablici 1. navodi se popis zakonskih i strateških dokumenata RH s ključnim odredbama koje se u pogledu suzbijanja trgovanja ljudima odnose na: kazneno-pravnu zaštitu djece, pružanje skrbi i podrške, obiteljsko-pravnu zaštitu djece te provedbene dokumente koji određuju operativne standarde i konkretne mjere i aktivnosti u zaštiti prava i dobrobiti djece.

Tablica 1. Zakonski i strateški dokumenti RH

Kazneni zakon (NN 125/11 ,144/12 , 56/15 i 61/15)

- Kaznom zatvora od jedne do deset godina kaznit će se tko vrbuje, preveze, prevede, skriva ili prima dijete, ili razmjenjuje ili prenosi nadzor nad djetetom radi iskorištavanja njegovog rada putem prisilnog rada ili služenja, uspostavom ropstva ili njemu sličnog odnosa, ili radi njegovog iskorištavanja za prostituciju ili druge oblike spolnog iskorištavanja uključujući i pornografiju ili za sklapanje nedozvoljenog ili prisilnog braka ili za nezakonito posvojenje, ili radi uzimanja dijelova njegovog tijela, ili radi njegovog korištenja u oružanim sukobima. (čl. 106. st. 2.)
- Kaznom zatvora od tri do petnaest godina kaznit će se tko djelo počinu uporabom sile ili prijetnje, obmanom, prijevarom, otmicom, zlouporabom ovlasti ili teškog položaja ili odnosa ovisnosti, davanjem ili primanjem novčane naknade ili druge koristi radi dobivanja pristanka osobe koja ima nadzor nad djetetom. (čl. 106. st. 3. KZ-a)
- Pokušaj je kažnjiv, a pristanak djeteta ne isključuje kazneno djelo.

Zakon o socijalnoj skrbi (NN 157/13, 152/14, 99/15, 52/16 i 16/17)

Dijete žrtva trgovanja ljudima, hrvatski i strani državljanin, prepoznato je kao jedan od korisnika prava (poveznica: <https://mdomsp.gov.hr/istaknute-teme/socijalna-politika/prava-u-sustavu-socijalne-skrbi-temeljem-zakona-o-socijalnoj-skrbi/1925>), odnosno usluga iz sustava socijalne skrbi:

- **Privremeni smještaj u kriznim situacijama** u trajanju do šest mjeseci (čl. 89. st. 1) ili iznimno do godinu dana (čl. 89. st. 2) – radi se o sigurnom smještaju u sklonište za djecu žrtve trgovanja ljudima ili ustanove socijalne skrbi.
- **Jednokratna naknada** - može se priznati korisnicima privremenog smještaja u kriznim situacijama radi naknade troškova prijevoza u mjesto prebivališta, vlastitu ili udomiteljsku obitelj, dom socijalne skrbi, kod drugog pružatelja usluge odnosno drugu ustanovu (čl. 46. st. 4.). Jednokratna naknada priznaje se kao pravo na novčanu naknadu ili kao pravo na naknadu u naravi. (čl. 47. st. 1.)
- **Uvećana jednokratna naknada** - u osobito opravdanim slučajevima centar za socijalnu skrb može priznati uvećanu jednokratnu naknadu uz prethodnu suglasnost Ministarstva (čl. 49. st. 1.).

Zakon o strancima (NN 130/11, 74/13 i 69/17)

• **Članak 66.**

1. Identifikaciju žrtve obavlja Ministarstvo u suradnji s organizacijama civilnog društva, **a kada se radi o žrtvi-maloljetniku, Ministarstvo je dužno surađivati i s ministarstvom nadležnim za socijalnu skrb.**
2. O žrtvinom prihvaćanju programa pomoći i zaštite Operativni tim Nacionalnog odbora za suzbijanje trgovanja ljudima (u daljem tekstu: Operativni tim) obavještava Ministarstvo.
3. Program pomoći i zaštite obuhvaća zdravstvenu i psihosocijalnu zaštitu, siguran smještaj, usluge prevođenja i tumačenja, pravnu pomoć te siguran povratak u državu podrijetla.
 - Djetetu žrtvi trgovanja ljudima-državljaninu treće zemlje (ako je žrtva organiziranog kriminala ili je iz drugih razloga ostalo bez roditeljske skrbi, skrbništva ili bez pratnje) priznat će se **privremeni boravak iz humanitarnih razloga** – ako je kao žrtva prihvatilo program pomoći i zaštite (čl. 65. st. 1. točka 1. i 2.).

- Maloljetnici koji su žrtve trgovanja ljudima neće biti vraćeni ni u jednu državu ako nakon procjene opasnosti i sigurnosti postoji indicija da takav povratak ne bi bio u najboljem interesu maloljetnika (čl. 70. st. 2).
- U slučaju povratka (u zemlju podrijetla ili alternativnu sigurnu zemlju) – primijenit će se **mjere za osiguranje povratka** prilikom kojih će se uzeti u obzir i posebno zaštititi najbolji interes maloljetnika, odnosno djeteta žrtve trgovanja ljudima (čl. 101. st. 1.)
- U članku 110. opisane su mjere **zaštite od protjerivanja** državljanina trećih zemalja koje uključuju djecu žrtve trgovanja ljudima u postupku odlučivanja o sudjelovanju u programu pomoći i zaštite ili na privremenom boravku iz humanitarnih razloga.

Zakon o kaznenom postupku (NN 121/11, 143/12, 56/13, 145/13 i 152/14)

- U članku 43. opisuju se **prava žrtava kaznenog djela**:
 1. pravo na pristup službama za potporu žrtvama kaznenih djela
 2. pravo na djelotvornu psihološku i drugu stručnu pomoć i potporu tijela, organizacije ili ustanove za pomoć žrtvama kaznenih djela u skladu sa zakonom
 3. pravo na zaštitu od zastrašivanja i odmazde
 4. pravo na zaštitu dostojanstva tijekom ispitivanja žrtve kao svjedoka
 5. pravo da bude saslušana bez neopravdane odgode nakon podnošenja kaznene prijave te da se daljnja saslušanja provode samo u mjeri u kojoj je to nužno za potrebe kaznenog postupka
 6. pravo na pratnju osobe od povjerenja pri poduzimanju radnji u kojima sudjeluje
 7. pravo da se medicinski zahvati prema žrtvi poduzimaju u najmanjoj mjeri i samo ako su krajnje nužni za potrebe kaznenog postupka
 8. pravo podnijeti prijedlog za progon i privatnu tužbu sukladno odredbama Kaznenog zakona, pravo sudjelovati u kaznenom postupku kao oštećenik, pravo biti obaviještena o odbacivanju kaznene prijave (članak 206. stavak 3. ovoga Zakona) i odustajanju državnog odvjetnika od kaznenog progona te pravo preuzeti kazneni progon umjesto državnog odvjetnika
 9. pravo na obavijest od državnog odvjetnika o poduzetim radnjama povodom njezine prijave (članak 206.a ovoga Zakona) i podnošenje pritužbe višem državnom odvjetniku (članak 206.b ovoga Zakona)
 10. pravo da na njezin zahtjev bez nepotrebne odgode bude obaviještena o ukidanju pritvora ili istražnog zatvora, bijegu okrivljenika i otpuštanju osuđenika s izdržavanja kazne zatvora te mjerama koje su poduzete radi njezine zaštite

11. pravo da na njezin zahtjev bude obaviještena o svakoj odluci kojom se pravomoćno okončava kazneni postupak, te brojna druga prava.

- **U postupku ispitivanja svjedoka** – žrtva nije obvezna odgovarati na pojedina pitanja ako je vjerojatno da bi time izložila sebe ili bliskog srodnika kaznenom progonu, teškoj sramoti ili znatnoj materijalnoj šteti. O tome će tijelo koje vodi postupak poučiti svjedoka (čl. 286. st. 1.).
- Članak 292. detaljno opisuje postupak ispitivanja djeteta kao svjedoka, pri čemu je posebno opisan postupak ispitivanja djeteta mlađeg od 14 godina, djeteta s navršених 14 i nenavršenih 18 godina te djeteta žrtve trgovanja ljudima (i drugih kaznenih djela).
- Dijete mlađe od 14 godina ispitat će sudac istrage bez prisutnosti suca i stranaka u prostoriji gdje se dijete nalazi putem audio-video uređaja kojima rukuje stručni pomoćnik te uz pomoć psihologa, pedagoga ili druge stručne osobe. Roditelj ili skrbnik mogu prisustvovati ispitivanju ako to nije protivno interesima djeteta ili samog postupka. Ispitivanje se snima uređajem za audio-video snimanje, a snimka će se zapečatiti i priključiti zapisniku. Dijete se može samo iznimno ponovno ispitati, i to na isti način.
- Dijete žrtvu trgovanja ljudima ispitat će i sudac istrage. Može biti ispitano u prostoru u kojem boravi bez prisutnosti osoba koje ga ispituje. Može se koristiti uređaj za audio-video snimanje.

Zakon o Uredu za suzbijanje korupcije i organiziranog kriminaliteta (NN 76/09, 116/10, 57/11, 136/12 i 148/13)

- Ured za suzbijanje korupcije i organiziranog kriminaliteta obavlja poslove državnog odvjetništva, uz ostalo, i za kaznena djela trgovanja ljudima i ropstva, protupravnog oduzimanja slobode, otmice, prisile, protupravnog prebacivanja preko državne granice itd., ako su ta kaznena djela počinjena u sastavu grupe ili zločinačke organizacije.

Zakon o odgovornosti pravnih osoba za kaznena djela (NN 151/03, 110/07, 45/11 i 143/12)

- Propisuju se pretpostavke kažnjivosti, kazni i alternativnih sankcija u slučajevima kada pravna osoba povređuje dužnosti koje su joj zakonom određene ili je tim povredama trebala ostvariti ili je ostvarila protupravnu imovinsku korist. U tom smislu kaznit će se odgovorna osoba (fizička osoba) koja vodi poslove pravne osobe ili su joj povjereni određeni poslovi iz djelokruga pravne osobe.

Zakon o međunarodnoj pravnoj pomoći u kaznenim stvarima (NN 178/04)

- Uređuje međunarodnu pravnu pomoć u slučaju počinjenja kaznenih djela te u pojedinim prekršajnim postupcima upravnih tijela. Također se pruža pomoć i u odnosu na Europski sud za ljudska prava i Europski sud pravde - kada je to određeno međunarodnim ugovorima i u odnosu na druge međunarodne organizacije i nadnacionalne organizacije čijom članicom RH može postati.

Zakon o zaštiti svjedoka (NN 163/03 i 18/11)

- Uređuje postupke i Program zaštite i pomoći ugroženima i njima bliskim osobama koje su izložene ozbiljnoj opasnosti po život, zdravlje, tjelesnu nepovredivost, slobodu ili imovinu većeg opsega zbog iskazivanja u kaznenom postupku za kaznena djela iz ovog Zakona, među kojima je i organizirani kriminalitet.

Zakon o novčanoj naknadi žrtvama kaznenih djela (NN 80/08 i 27/11)

- Propisuje uvjete i način ostvarivanja prava žrtava kaznenih djela na novčanu naknadu.
- Pravo na naknadu ima žrtva koja je državljanin RH ili ima prebivalište u RH te žrtva koja je državljanin druge države članice EU ili ima prebivalište u državi članici EU-a.
- Ključno za ostvarenje ovog prava je činjenica da su policija, **državno odvjetništvo i sudovi dužni dati informaciju žrtvi o pravu na naknadu i o tijelu kojem se mogu obratiti za ostvarivanje ovog prava.**

Zakon o obveznom zdravstvenom osiguranju i zdravstvenoj zaštiti stranaca u Republici Hrvatskoj (NN 80/13)

- Stranac – žrtva trgovanja ljudima iz članka 19. stavka 1. točke 7. ovoga Zakona **ostvaruje pravo na zdravstvenu zaštitu u istom opsegu kao osigurana osoba iz obveznoga zdravstvenog osiguranja.**
- Troškovi zdravstvene zaštite isplaćuju se iz državnog proračuna Republike Hrvatske s pozicije ministarstva nadležnog za zdravstvo.
- Za stranca – dijete kojemu je odobren privremeni boravak u Republici Hrvatskoj iz humanitarnih razloga, a koje je žrtva trgovanja ljudima, odnosno ako je maloljetnik koji je napušten ili je žrtva organiziranog kriminala ili je iz drugih razloga ostao bez roditeljske zaštite, skrbništva ili bez pratnje, troškovi zdravstvene zaštite isplaćuju se iz državnog proračuna Republike Hrvatske s pozicije ministarstva nadležnog za zdravstvo.
- Nadležna policijska uprava, odnosno policijska postaja, obvezna je bez odgode obavijestiti ministarstvo nadležno za zdravstvo da je strancu iz stavka 5. ovoga članka odobren privremeni boravak iz humanitarnih razloga, a najkasnije u roku od osam dana od dana izvršnosti odluke o odobrenom privremenom boravku.

Obiteljski zakon (NN 103/15)

- Među temeljnim načelima Obiteljskog zakona su:
 - načelo prvenstvenoga prava roditelja da skrbe o djetetu te dužnosti tijela da im pruža pomoć (članak 6.): Roditelji prije svih imaju pravo, dužnost i odgovornost živjeti sa svojim djetetom i skrbiti se o djetetu, a pomoć im se pruža i intervenira samo u slučaju potrebe.
 - načelo skrbničke zaštite (članak 8.): Skrbnička zaštita djeteta bez roditeljske skrbi, osobe s invaliditetom i osobe koja se iz drugih razloga nije sposobna sama brinuti o sebi i o svojim pravima i interesima mora biti primjerena potrebi zaštite uz obvezu poštivanja temeljnih ljudskih prava, kao i prava djeteta te dobrobiti osobe pod skrbništvom.
- U slučaju potrebe interveniranja u odnose roditelja i djece predviđene su mjere za zaštitu prava i dobrobiti djeteta uređene člancima 127.-177.
- Kada izostaje roditeljska skrb, djetetu će se pružiti zaštita određivanjem skrbnika. Skrbništvom se nadomješta roditeljska skrb (članci 224.-231.).

- Ako je riječ o potrebi zaštite pojedinih osobnih i imovinskih prava i interesa djeteta, centar za socijalnu skrb ili sud imenovat će mu posebnog skrbnika (čl. 240. st. 1. točke 1.-6.), kao i djetetu stranom državljaninu ili djetetu bez državljanstva koje se bez pratnje zakonskoga zastupnika zatekne na teritoriju Republike Hrvatske (čl. 240. st. 1. točka 7.).

Nacionalni plan za suzbijanje trgovanja ljudima za razdoblje od 2018. do 2021. godine (Vlada RH, Nacionalni odbor za suzbijanje trgovanja ljudima, 2018)

- | | |
|--|--|
| <ul style="list-style-type: none"> • Obuhvaća sva područja dosadašnjih nacionalnih dokumenata koji se bave tematikom suzbijanja trgovanja ljudima. • U predložene mjere i aktivnosti ugrađeno iskustvo rada svih nadležnih tijela državne uprave, organizacija civilnog društva i međunarodnih organizacija. • Posebnu pozornost posvećuje daljnjem jačanju suradnje u kaznenim postupcima u slučajevima trgovanja ljudima između DORH-a i MUP-a, unapređivanju metoda identifikacije žrtava trgovanja ljudima te osiguravanju najboljeg interesa žrtava trgovanja ljudima. | <ul style="list-style-type: none"> • Obuhvaća sljedeća područja: <ol style="list-style-type: none"> 1. Normativni okvir 2. Identifikacija žrtava trgovanja ljudima 3. Praćenje postupaka otkrivanja, procesuiranja i sankcioniranja kaznenih djela povezanih s trgovanjem ljudima 4. Pomoć i zaštita žrtava trgovanja ljudima 5. Prevencija 6. Obrazovanje 7. Međunarodna i regionalna suradnja 8. Koordinacija aktivnosti |
|--|--|

Protokol za identifikaciju, pomoć i zaštitu žrtava trgovanja ljudima

- Određuje nositelje obveza i načine postupanja tijekom identifikacije i postupaka pružanja pomoći i zaštite žrtvama trgovanja ljudima.

Protokol o integraciji/reintegraciji žrtava trgovanja ljudima

- Određuje načine postupanja i nositelje obveza prilikom integracije/reintegracije žrtava trgovanja ljudima u društvo.

Protokol o postupanju pri dobrovoljnom i sigurnom povratku žrtava trgovanja ljudima

- Određuje nositelje obveza i načine postupanja prilikom dobrovoljnog povratka žrtava trgovanja ljudima u zemlju podrijetla ili zemlju u koju se žrtva premješta.

Standardne operativne procedure Ministarstva za demografiju, obitelj, mlade i socijalnu politiku u postupku sa žrtvama trgovanja ljudima (Ministarstvo za demografiju, obitelj, mlade i socijalnu politiku, 2017)

Detaljno razrađuju:

- korake postupanja u odnosu na dijete te na punoljetnu žrtvu trgovanja ljudima
- vertikalni prijenos zadaća nositelja postupanja od nadležnog ministarstva do stručnih radnika centara za socijalnu skrb i suradnje s drugim dionicima u svim postupcima od identifikacije do integracije/reintegracije žrtve u društvo ili povratka u zemlju podrijetla/premještanja žrtve stranog državljanina.

Opseg problema u Republici Hrvatskoj

Trgovanje ljudima uvodno je već označeno kao vrlo složen fenomen te jedan od najtežih zločina protiv ljudskih prava i ljudskog dostojanstva. Kako ističu Kovčo Vukadin i Jelenić (2003), trgovanje ljudima može uključivati čitav niz kaznenih djela, a za žrtve donosi brojne štetne, pa i fatalne, posljedice. Pogađa osobe svih dobnih skupina oba spola, a najčešće je usmjereno na osobe koje su najranjivije po osobnim karakteristikama, teškom i zavisnom životnom položaju te koje su stoga i u najvećem riziku da postanu žrtve trgovanja ljudima. Kao što je već istaknuto, djeca su u najvećem riziku od ovog oblika viktimizacije.

Trgovanje ljudima može imati međunarodni i prekogranični karakter, a može se i odvijati unutar teritorija jedne države. Intenziviranje migracijskih tokova u čitavom svijetu, pojačan dolazak migranata i izbjeglica, pretežito iz afričkih i azijskih zemalja, na područje Središnje i Južne Europe posljednjih nekoliko godina te učestale promjene rute, dodatno pogoduju porastu krijumčarenja i trgovanja ljudima.

Iako se ova kaznena djela razlikuju, često su međusobno isprepletena i povezana. Krijumčarenje se odnosi na protupravno prevoženje osoba preko granice ili unutar prostora jedne države. U postojećem Kaznenom zakonu krijumčarenje je opisano u članku 326. pod nazivom „Protuzakonito ulaženje, kretanje i boravak u RH, drugoj državi članici EU-a ili potpisnici šengenskog sporazuma“, a odnosi se na pomaganje drugoj osobi pri ulasku, kretanju i boravku u RH – iz koristoljublja. Najjednostavnije rečeno, za razliku od trgovanja ljudima, krijumčarenje ne uključuje daljnju eksploataciju ni sredstva prisile. Važno je imati na umu i odnos krijumčar – dijete/žrtva te trgovac ljudima – dijete/žrtva. Odnos krijumčar – dijete/žrtva završava nakon dolaska/prijevoza na određeno odredište, dok se odnos trgovac ljudima – dijete/žrtva nastavlja, odnosno tek po dolasku na odredište započinje ciljani oblik eksploatacije (Kovčo Vukadin i Jelenić, 2003).

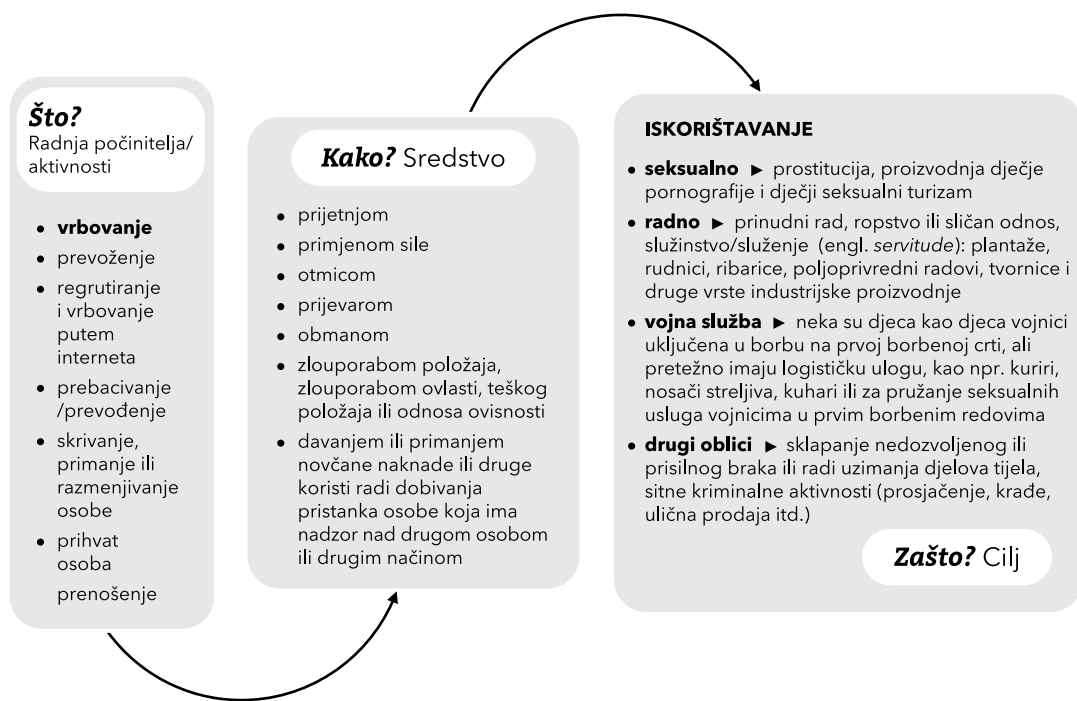
Također, u populaciji izbjeglica i migranata, najvišem stupnju rizika izložena su djeca bez pratnje koja putuju sama i potpuno nezaštićena i koja se raznim načinima nastoje domoći zemalja Središnje i Zapadne Europe. Često su žrtve različitih oblika nasilja, pa i trgovanja ljudima. Nažalost, u prilog činjenici da se radi o velikoj tamnoj brojci djece bez pratnje žrtava trgovanja ljudima, govori i podatak Europolu prema kojem su djeca bez pratnje predstavljala 2% ukupnog broja nestale djece u 2015. godini te 7% u 2016. godini. Samo 31% nestale djece bez pratnje bude pronađeno, a ostaje nepoznata sudbina

preostalih 69% nestale djece koja pripada ovoj kategoriji.

Posljednjih desetak godina sve se češće bilježe slučajevi trgovanja djecom hrvatskim državljanima unutar državnog teritorija. Među mnogim uzrocima, porast broja otkrivenih slučajeva djece žrtava trgovanja ljudima koji su hrvatski državljani, možemo tražiti i u unapređenju kaznenog zakonodavstva, većoj informiranosti i senzibilizaciji stručne i opće javnosti, kao i većem broju edukacija posvećenih ovom fenomenu.

Ipak, stvarno stanje ostaje i dalje nepoznanica kako u svijetu tako i u Hrvatskoj.

Brojni prethodno navedeni međunarodni, europski i nacionalni dokumenti, a također i bogata strana i hrvatska literatura, donose različite definicije kojima se nastoji što obuhvatnije prikazati i opisati trgovanje ljudima. S druge strane, svi dijele iste sastavnice opisa trgovanja ljudima koje odgovaraju na pitanja: što (radnja počinjenja koja počinje vrbovanjem), kako (sredstva) i zašto (cilj). Drugim riječima, trgovanje ljudima delikt je koji se odvija na kontinuumu u tri faze. Slika 2. prikazuje navedeni proces u slučaju trgovanja djecom.



Slika 2. Proces trgovanja djecom

Kao što je vidljivo, prva faza trgovanja ljudima započinje vrbovanjem djeteta, odnosno pronalaženjem (regrutacijom) i uključivanjem u lanac trgovanja ljudima.

- **Vrbovanje** - iako se radi o ograničenom broju otmica djece žrtava, metode vrbovanja najčešće se oslanjaju na kontakte s odraslim članovima obitelji i uključuju neku vrstu plaćanja radi dobivanja suglasnosti za odvođenje djece. Kao i kod odraslih, ovi su pregovori temeljeni na obmani, i to u pogledu dječjeg zapošljavanja ili stanovanja i uvjeta rada koje će dijete morati podnositi.

U mnogim slučajevima, suglasnost roditelja ili drugog odraslog člana obitelji osigurava se iskorištavanjem dvaju čimbenika ranjivosti: siromaštva i nade. Trgovci ljudima obmanjuju roditelje govoreći im kako će obitelj dobivati novac od zarade njihova djeteta, što bi trebalo popraviti ukupnu materijalnu situaciju obitelji i/ili ih uvjeravaju kako će dijete kojim se na taj način trguje također bolje živjeti i imati koristi od poboljšanih uvjeta života i mogućnosti obrazovanja.

Osim trgovanja djecom bez pratnje, postojeći pokazatelji upućuju na povećanje slučajeva trgovanja djecom u svim područjima iskorištavanja. Najozbiljnija prijetnja odnosi se na pedofilsku potražnju za djecom. Prijetnja dolazi iz dvaju povezanih područja seksualnog iskorištavanja djece:

- *Komercijalna pedofilska pornografija* - iskorištavanje na internetu stvorilo je rastuću globalnu potražnju za komercijalno dostupnom dječjom pornografijom koja donosi veliku dobit proizvođačima i trgovcima djecom. Kao rezultat navedenoga, postojeći podaci upućuju na porast trgovanja djecom, posebno u svrhu seksualnog iskorištavanja u proizvodnji dječje pornografije i sve učestalijeg korištenja interneta i društvenih mreža.
- *Dječji rad i turizam* - na globalnoj razini.
- *Dječji seksualni turizam* - na globalnoj razini (Pichler, 2015).

Kao što je već spomenuto, upravo su žene i djevojčice najčešća „meta“ trgovaca ljudima koji žrtve primamljuju i obmanjuju različitim atraktivnim ponudama „boljeg života“ od onoga u kojem trenutačno žive. Nema jednoznačnog odgovora na pitanje zašto dijete ili odrasla osoba odluče prihvatiti ponudu za „priliku života“ jer je svaka situacija individualna. U tom se kontekstu radi poblizjeg objašnjenja spominju tzv. „pull“ i „push“ faktori (Lukić, 2016; Munivrana Vajda, Dragičević i Prtenjača, 2016) koji pridonose odluci pojedine osobe da se (ne) upusti u nepredvidive situacije. Faktori „privlačenja“ ili „pull“ faktori odnose se na bolje prilike za dobar posao, zaradu, edukaciju, nediskriminaciju, potrebu za jeftinom radnom snagom i formirane migrantske zajednice. Faktori „odbijanja“ ili „push“ faktori suprotnost su prethodno navedenima te uključuju: loše prilike

za zapošljavanje, izrazito kršenje ljudskih prava, uključujući i diskriminaciju, siromaštvo, ratne sukobe i druge oblike nasilja te nisku razinu socijalnih prava i usluga. Isti se faktori koriste u opisu razloga koji potiču migracije.

- **Prijevoz** - djeca žrtve predmet su trgovanja istim prijevoznim sredstvima i istim putovima kao i odrasli. Značajan smjer koji uključuje djecu jest uporaba taktike „djece bez pratnje“, pri čemu se trgovci ljudima organiziraju i prevoze svoje žrtve djecu u zemlju odredišta i zatim ih tamo smjesta ostavljaju bez isprava, savjetujući im da traže pomoć od najbližeg službenika, znajući pri tom da će djeci biti odobren ulazak u zemlju kao „djeci bez pratnje“. U nekim slučajevima, djeci se također savjetuje da zatraže međunarodnu zaštitu. Djeca se tada smještaju u sustav skrbi i zaštite pod državnim pokroviteljstvom, sukladno daljnjim savjetima trgovaca ljudima, gdje se potom skrivaju i pridružuju tim istim trgovcima.

Kroz teritorij Republike Hrvatske zadnjih nekoliko godina prosječno prođe 350 identificirane djece bez pratnje. Zbog velike fluktuacije dolazaka i odlazaka, samo je 30-ak djece bez pratnje mjesečno evidentirano na smještaju u ustanovama socijalne skrbi. Međutim, među njima je vrlo mali broj djece bez pratnje identificiranih žrtava trgovanja ljudima. Iako većina djece bez pratnje na hrvatski teritorij ulazi bez, primjerice, identifikacijskih isprava, i iako se mogu pojaviti i drugi pokazatelji koji mogu pobuditi sumnju da se radi o žrtvama trgovanja ljudima, vjerojatno najveću ulogu u malom broju identificiranih žrtava ima trajanje njihova boravka u RH. Naime, većina djece bez pratnje zadrži se tek nekoliko dana, a zatim nestaju iz ustanova u koje su smješteni, najvjerojatnije zbog odlaska u neku od zemalja Zapadne Europe. Dodatno, djeca bez pratnje smještena su u ustanovama diljem Hrvatske, što dodatno otežava praćenje, harmonizaciju sustava skrbi, osiguravanje potrebnih usluga te suradnju među ključnim dionicima, što vjerojatno dodatno utječe na „propusnost“ mehanizma identifikacije žrtava trgovanja ljudima.

S druge strane, prijevoz uključuje djecu žrtve hrvatske državljanke unutar državne granice uz korištenje istih, često primijenjenih, sredstava poput obmane, prisile, zloupotrebe položaja, ovlasti i odnosa ovisnosti i teškog položaja djeteta koja trgovcima olakšavaju put do ciljanog iskorištavanja djece žrtava.

- **Iskorištavanje** - djecom se trguje iz različitih razloga detaljno navedenih na slici 2. Spomenuto prevoženje djeteta do zemlje/mjesta odredišta i oduzimanje dokumenata prvi je korak uspostave nadzora nad djetetom, iza kojeg slijedi korištenje različitih sredstava na putu uspostave potpune kontrole i različitih gore navedenih oblika eksploatacije djeteta.

Često se naglašava kako je trgovanje ljudima **predeksploatacijski zločin**, naročito u slučaju trgovanja djecom (Munivrana Vajda, 2017). Zbog svih svojih osobitosti, djeca jesu i moraju biti dodatno i posebno zaštićena. Stoga se djelo trgovanja djecom smatra dovršenim ako su prisutni elementi procesa, primjerice, vrbovanje i prevoženje te određena sredstva kao što su obmana, zlouporaba odnosa ovisnosti. Dakle, za kvalifikaciju djela „trgovanje djetetom“, naglasak ne mora biti na izrabljivačkim krajnjim uvjetima nego na procesu koji vodi do eksploatacije, kako ističe Munivrana Vajda (2017).

Pokazatelji trgovanja djecom u Hrvatskoj

Kompleksnost procesa i broj uključenih počinitelja kaznenog djela utječu na njegovo otežano otkrivanje i identifikaciju žrtava trgovanja ljudima. Navedeni omjer niskog rizika od otkrivanja, uhićenja i kažnjavanja i visoke zarade ne samo da ne odvraća kriminalne skupine i pojedince, već može dodatno ohrabrujuće djelovati u počinjenju ovog kaznenog djela. Tome pogoduje i sam položaj žrtve, osobito ako je riječ o djeci koja često ni ne znaju što je trgovanje ljudima niti imaju spoznaju o tome da su žrtve kaznenog djela, a s druge strane nalaze se pod snažnom kontrolom koju počinitelji ostvaruju različitim sredstvima: od prijetnji i korištenja opojnih sredstava do fizičkog i seksualnog zlostavljanja. Iskustva žrtava trgovanja ljudima u dječjoj dobi ostavljaju teško izbrisive traume koje djeluju razorno na djetetov psihofizički integritet i daljnji razvoj, što nerijetko uvjetuje pojavu različitih mentalnih i ponašajnih problema. Između ostalog, javljaju se problemi straha od okoline i krajnje nepovjerljivosti. Navedeno također utječe i na mogućnost da dijete samo nekome u svojoj okolini ili stručnjacima povjeri svoje probleme.

Osim podataka Ministarstva unutarnjih poslova RH, o broju identificiranih žrtava trgovanja ljudima, američka vlada objavljuje tzv. TIP-report („Trafficking in Persons Report“), odnosno Izvješće o žrtvama trgovanja ljudima koje Ministarstvo vanjskih poslova SAD-a (State Department) izrađuje svake godine s pregledom podataka za svaku zemlju, pri čemu joj dodjeljuje ocjenu/rang na ljestvici od Tier („red“) 1 do Tier 3, pri čemu je Tier 1 najbolja ocjena (zemlje koje su potpuno usuglašene s „minimalnim standardima za eliminaciju teških oblika trgovanja ljudima“). Hrvatska je 2011. dosegla razinu Tier 1, a u izvješćima od 2013. do 2017. godine ocjena je snižena na razinu Tier 2, ponajprije radi nedovoljnih napora u identifikaciji žrtava i procesuiranju počinitelja.

Do prije desetak godina, u RH je očekivano prevladavao broj žena i djece žrtava trgovanja ljudima u svrhu seksualne eksploatacije. U razdoblju od 2002. do 2016. godine ukupan broj identificiranih žrtava trgovanja ljudima iznosio je 252 osobe, od čega su 207 žene i djevojčice (82,14%), prema podacima iz Nacionalnog plana za suzbijanje trgovanja ljudima za razdoblje od 2018. do 2021. godine. U posljednjem razdoblju sve je veći broj muškaraca žrtava trgovanja ljudima u svrhu radne eksploatacije iako su žrtve još uvijek većinom žene i djevojčice. Kad je riječ o djeci, i dalje su žrtve djevojčice u svrhu spolne zloporabe te sklapanja prisilnog ili nedozvoljenog braka. Broj identificiranih žrtava trgovanja ljudima kretao se od šest osoba 2005. godine do 38 žrtava, koliko ih je zabilježeno 2015. Prema Izvješću o provedbi Nacionalnog plana za suzbijanje trgovanja

ljudima za razdoblje od 2012. do 2015., u 2015. zabilježeno je značajno smanjenje broja maloljetnih žrtava. Četiri su žrtve te godine (2015.) bila djeca. Takav se trend nastavlja i dalje, uz naglasak da je u većini slučajeva riječ o „unutarnjem“ trgovanju ljudima te da je prevladavajući oblik seksualnog iskorištavanja djevojčica i žena žrtava trgovanja ljudima.

Također treba naglasiti da, iako su većina žrtava još uvijek žene i djevojčice, primijećen je i porast broja muškaraca kao žrtava trgovanja ljudima u cilju radnog iskorištavanja. Pri tom posebnu pažnju treba usmjeriti na čimbenike rizika za vrbovanje i eksploataciju muških maloljetnih osoba koji se često nadovezuju na individualne čimbenike sklonosti rizičnim oblicima ponašanja te na nepovoljne životne uvjete.

Indikatori i rana identifikacija djeteta žrtve trgovanja ljudima

Dugačak put pomoći i zaštite djeteta žrtve trgovanja ljudima počinje primjećivanjem znakova koji upućuju na sumnju i koji omogućuju identifikaciju žrtve.

Kako se ističe u Smjernicama EU-a za identifikaciju žrtava, rana identifikacija od ključnog je značaja za pružanje učinkovite i žurne pomoći, podrške i zaštite žrtava trgovanja ljudima te ujedno omogućuje tijelima progona kaznenih djela učinkovitiju istragu i sankcioniranje trgovaca ljudima (EU, 2013).

U znanstvenoj i stručnoj literature postoje različiti popisi indikatora trgovanja ljudima (Dragičević, Lisičar, Jurić, Katulić, Gumzej i Božić, 2016; Ured za droge i kriminal Ujedinjenih naroda (*UNODC-United Nations Office on Drugs and Crime*)).

Općenito govoreći, potencijalne žrtve trgovanja ljudima socijalno su ranjive skupine društva i osobe u riziku od socijalne isključenosti, uglavnom bez informacija i ikakvih znanja o samom fenomenu trgovanja ljudima.

Kad je riječ o djeci, značajno je istaknuti indikatore rizika za postajanje žrtvom trgovanja ljudima (Tablica 2.), kao i indikatore koji upućuju da dijete jest žrtva trgovanja ljudima (Tablica 3.).

Tablica 3. Indikatori potencijalnog rizika za trgovanje djecom

Rizici na strani djeteta	Rizici na strani okoline
• Ponašanje i znakovi lošeg mentalnog zdravlja: naivnost, lakovjernost, nepažnja, neznanje, neiskustvo, brzopletost i neinformiranost, kasni izlasci, autostopiranje i prihvaćanje ponuđenog prijevoza, povučeno, submisivno, napeto, razdražljivo, povodljivo dijete, nekritično sklapanje poznanstava, rizično ponašanje na internetu, slabe komunikacijske i	• Roditelji: zanemarujući (permisivan odgojni stil), prezaposleni, autoritaran odgojni stil, restriktivna pravila izlazaka i slobodnog kretanja, socijalno-patološki oblici ponašanja roditelja (alkoholizam, ovisnost o drogama, kockanje, nerad (odbijanje zaposlenja), nasilno ponašanje u obitelji, počinjenje

socijalne vještine, otpor odgojnim utjecajima roditelja/osoba koje skrbe o djetetu, bježanje od kuće, drugi problemi u ponašanju, počinjenje prekršaja i kaznenih djela, siromaštvo, opterećenost lošim socioekonomskim statusom, eksperimentiranje ili konzumiranje sredstava ovisnosti • Obrazovni status: loš školski uspjeh, bježanje iz škole, isključenost iz obrazovnog procesa, velika razlika između kronološke i obrazovne dobi • Tjelesni status: često djeluje neispavano i iscrpljeno, djeluje pothranjeno, znakovi tjelesnog kažnjavanja, teškoće u razvoju (tjelesni nedostaci ili invaliditet), znakovi seksualnog/tjelesnog zlostavljanja, odijevanje u neskladu s dobi, učestale ozljede po povratku ili kašnjenje iz škole ili s posla/prakse	drugih kaznenih djela, kretanje u kriminaljeu i dr.) • Alternativna skrb: smještaj u ustanovi socijalne skrbi ili udomiteljskoj obitelji – slabe veze s roditeljima i prijateljima izvan skrbi • Imovinski status: rizik od siromaštva, siromaštvo • Odnosi: društvo vršnjaka rizičnog ponašanja, druženje sa znatno starijim osobama neprihvatljivog ponašanja, otpor autoritetu i nadzoru roditelja/udomitelja/odgajatelja • Društveni kontekst: politička i društvena nestabilnost države, diskriminacija pojedinih skupina ljudi
--	--

Tablica 4. Indikatori trgovanja ljudima

Rizici na strani djeteta	Rizici na strani okoline
• Ponašanje i znakovi lošeg mentalnog zdravlja: uplašeno, zabrinuto, depresivno, submisivno, napeto, razdražljivo, „paranoično“, strah u susretu s policijom, drugim stručnjacima ili određenom institucijom, nekomunikativno, nekomunikabilno, upadljivo seksualizirano ponašanje, izbjegavanje određenih obveza (škola, posao),	• Roditelji: nema pristupa, kontakta ili nepoznato boravište roditelja ili skrbnika • Alternativna skrb: smještaj u ustanovi socijalne skrbi, u prihvatilištima za tražitelje međunarodne zaštite zajedno s odraslima • Imovinski status: siromaštvo, prima poklone neprimjerene dobi, posjedovanje velike količine novca

rizično ponašanje na internetu, opterećenost inferiornim materijalnim statusom obitelji, prosjačenje ili prisiljenost na sitne krađe („džeparenje“) na javnom mjestu, ulična prodaja odjeće, plastične galanterije ili sitnih modnih dodataka (npr. sunčane naočale), prenošenje i/ili raspačavanje / prodaja droge

- **Obrazovni status:** loš školski uspjeh, bježanje iz škole, isključenost iz obrazovnog procesa, velika razlika između kronološke i obrazovne dobi*
- **Tjelesni status:** iscrpljeno, djeluje pothranjeno, znakovi tjelesnog kažnjavanja, seksualnog/tjelesnog zlostavljanja, odijevanje u neskladu s dobi ili tipično za pružanje seksualnih usluga, učestale ozljede po povratku iz škole ili s posla/prakse, tetovaže ili druga oznaka „posjedovanja“ od strane trgovca ljudima, fizički nedostaci kao posljedica sakaćenja
- **Ostalo:** nema novac, nema identifikacijske isprave, u pravilu posjeduje mobitel da bi održao kontakt i bio pod kontrolom trgovca ljudima

- **Roditelji:** nema pristupa, kontakta ili nepoznato boravište roditelja ili skrbnika
- **Alternativna skrb:** smještaj u ustanovi socijalne skrbi, u prihvatilištima za tražitelje međunarodne zaštite zajedno s odraslima
- **Imovinski status:** siromaštvo, prima poklone neprimjerene dobi, posjedovanje velike količine novca
- **Odnosi:** u grupi sa znatno starijim osobama, pratnja „ujaka“ i druge rodbine, uključenost u grupu velikog broja osoba na putu, koje imaju istog „skrbnika“
- **Društveni kontekst:** politička, društvena i ekonomska nestabilnost, diskriminacija pojedinih društvenih skupina, ratni sukobi
- **Ostalo:** dojam dezorijentiranosti u vremenu i prostoru, nedosljednost u iznošenju i opisu događanja i iskustava, opis puta i iskustava djeluje „naučeno“, nepovjerljivost, tajnovitost, izlaženje na mjesta neprimjerena djeci

* U praksi se često utvrdi znatna neusklađenost kronološke i obrazovne dobi djece žrtava trgovanja ljudima, posebice u populaciji djece bez pratnje. Tijekom kontrole i zatočeništva od trgovaca ljudima, uza sve ostale deprivacije, djeci se uskraćuje i pohađanje škole. Osobito je to često u populaciji djece bez pratnje koja nisu identificirana kao žrtve trgovanja ljudima ili u slučajevima u kojima je došlo do propusta u tom procesu. Kao razloge za raniju dugotrajnu neuključenost u obrazovni proces ili prestanak školovanja uglavnom navode ratno stanje, siromaštvo, preveliku udaljenost do škole u zemlji podrijetla, potrebu pomoći roditeljima, brigu o mlađoj braći u obitelji, slab interes za školovanje i motivaciju za zapošljavanje. Svakako se ovaj podatak treba uzeti u obzir kao jedan od relevantnih indikatora, posebno ako je detektirano više drugih indikatora.

Da bi netko dijete bilo identificirano kao žrtva trgovanja ljudima, uključenost svih indikatora nije obavezan kriterij. Obično je riječ o prisutnosti i međudjelovanju više indikatora koji su izravno povezani s djetetom i njegovom okolinom te osobama u neposrednom okruženju. Važno je imati na umu i da prisutnost/odsutnost pojedinih indikatora ne mora značiti da se radi o žrtvi trgovanja ljudima. No, uočene indikatore potrebno je provjeriti sa stručnjacima specijaliziranim u području trgovanja ljudima u okviru Nacionalnog referalnog mehanizma (u daljnjem tekstu: NRM) koji predstavljamo u nastavku ovog teksta.

U slučaju svakog pojedinog djeteta za koje se pojavi sumnja da je žrtva trgovanja ljudima, poduzmite sljedeće:

- pažljivo razmotrite indikatore
- ako niste u ulozi stručnjaka/pomagača s iskustvom i osposobljenošću za rad sa žrtvama trgovanja ljudima, obratite se i posavjetujte se sa stručnjacima navedenih kompetencija u sustavu socijalne skrbi (centri za socijalnu skrb), policije, Hrvatskog Crvenog križa, organizacija civilnog društva te Ureda za ljudska prava i prava nacionalnih manjina
- osigurajte uvjete za provođenje inicijalnog razgovora s djetetom sa stručnjakom koji o njemu trenutačno brine
- osigurajte uvjete za provođenje procjene rizika i potreba od strane nadležnog stručnjaka u svakom pojedinom slučaju javljanja sumnje (predložak Upitnika za procjenu potreba te upute za vođenje razgovora s djetetom dostupni su u Vodiču za pomagače (Hrvatski Crveni križ, 2016)
- obratite se policijskom službeniku u policijskoj upravi ili postaji mjesno nadležnoj vašem mjestu rada ili stanovanja) i

Prijavite sumnju u trgovanje djetetom pozivom na:



192 - Policija



0800/77-99 - SOS telefon

Kakve posljedice trgovanje ljudima ostavlja na dijete?

U pravnom smislu, trgovanje ljudima svrstano je u red najtežih zločina u glavi 9. Kaznenog zakona RH pod nazivom „Kaznena djela protiv čovječnosti i ljudskog dostojanstva“. Već sama ta činjenica pretpostavlja moguće nesagledive posljedice za integritet žrtve, posebice ako je riječ o djetetu.

S aspekta mentalnog i fizičkog zdravlja te socijalnog i pedagoškog razvoja djeteta, kroz trgovanje ljudima prolamaju se najokrutniji oblici nasilja i mučenja te ono stoga predstavlja ekstremnu formu zlostavljanja djeteta.

Neupitno je da trgovanje ljudima uvjetuje različite štetne posljedice za dijete. Težina i dugotrajnost posljedica te vrijeme potrebno za oporavak i normalizaciju djetetova života ovisit će o:

- duljini izloženosti i konkretnim oblicima nasilja i iskorištavanja
- stupnju ranjivosti u odnosu na prethodno prisutne rizike u odrastanju
- osobnim snagama i otpornosti djeteta
- sposobnosti i spremnosti stručnjaka u radu s djecom i drugih odraslih osoba u djetetovu okruženju da prijave sumnju i što žurnije potraže pomoć za dijete
- brzini identifikacije i pružanja prvih oblika pomoći i zaštite
- nastavku pružanja pomoći i dugoročnom praćenju razvojnih prilika djeteta.

Trgovanje ljudima ima ugrožavajući i štetan utjecaj na psihički, fizički i socijalni razvoj djeteta te na moguću pojavu različitih internaliziranih ili eksternaliziranih oblika poremećaja u ponašanju. U Tablici 5. detaljnije su prikazane posljedice koje kod djeteta može prouzročiti trgovanje ljudima.

Tablica 5. Posljedice trgovanja ljudima kod djeteta

Fizičke posljedice	pothranjenost, iscrpljenost, znakovi tjelesnog kažnjavanja, seksualnog/tjelesnog zlostavljanja (rane, opekline, oštećenja zuba, ubodne rane, spolno prenosive bolesti), trudnoća, odijevanje u neskladu s dobi ili tipično za pružanje seksualnih usluga, učestale ozljede po povratku iz škole ili s posla/prakse, tetovaže ili druga oznaka „posjedovanja“ od strane trgovca ljudima, fizički nedostaci kao posljedica sakaćenja (primjere, spolno sakaćenje, odstranjivanje ekstremiteta i sl.)
Ponašanje (odnos prema sebi, komunikacija i odnos prema drugima)	epizode agresivnosti i/ili autoagresivnosti (samoozljeđivanje), problemi ili poremećaji jednostavnijih ili složenijih navika (higijenske, radne, navike učenja), početak ili intenziviranje korištenja sredstava ovisnosti (pušenje, alkohol, droge), upadljivo seksualizirano ponašanje, „prijenos obrasca“ (Chase i Statham, 2005) ponašanja naučenog za vrijeme provedenog u zatočeništvu trgovaca ljudima, gubitak socijalne mreže (kontakti s roditeljima i prijateljima), teškoće uspostavljanja socijalnih odnosa uobičajenih za dob - od teškoća u komunikaciji, nepovjerenja, povremenog povlačenja do socijalne samoizolacije (od vršnjaka, roditelja, drugih odraslih osoba)
Psihičke posljedice	nesigurnost, sram, samookrivljavanje, teškoće pažnje i koncentracije (naročito vidljive u radu na obrazovnim sadržajima), česte promjene raspoloženja od potpunog „povlačenja u sebe“ do uravnoteženog raspoloženja, problemi regulacije emocija i odnosa prema sebi i okolini, strah, tjeskoba, razdražljivost, depresivnost, ljutnja, osjećaj besperspektivnosti, suicidalne tendencije, misaona i funkcionalna dezorijentiranost, teškoće regulacije spavanja, učestalo prisjećanje traumatskih iskustava u snu i/ili tijekom dana, teškoće i problemi hranjenja

Pomoć i podrška djetetu i obitelji

Nacionalni referalni mehanizam

Potpunu zaštitu žrtve trgovanja ljudima moguće je ostvariti samo u okviru dobro strukturiranog i koordiniranog sustava zaštite i osposobljenosti stručnjaka specijaliziranih u neposrednom radu sa žrtvama trgovanja ljudima te stručnjaka u neposrednom radu s djecom (učitelja, nastavnika, socijalnih radnika, socijalnih pedagoga, psihologa, pravnika, stručnjaka u zdravstvu).

Republika Hrvatska 2002. godine započela je izgradnju sustava suzbijanja i prevencije trgovanja ljudima na temeljima međunarodnih i europskih iskustava, dokumenata i standarda koje je implementirala u nacionalno zakonodavstvo i praksu. Time je uspostavljen Nacionalni referalni mehanizam (dalje: NRM) koji u praksi pokreće sumnja, a zatim identifikacija žrtve trgovanja ljudima. Uz to, kontinuirana nadogradnja sustava i prilagodba dinamičnoj promjeni trendova fenomena trgovanja ljudima ogleda se i u ekspertizi stručnjaka u neposrednoj identifikaciji i pomoći žrtvama.

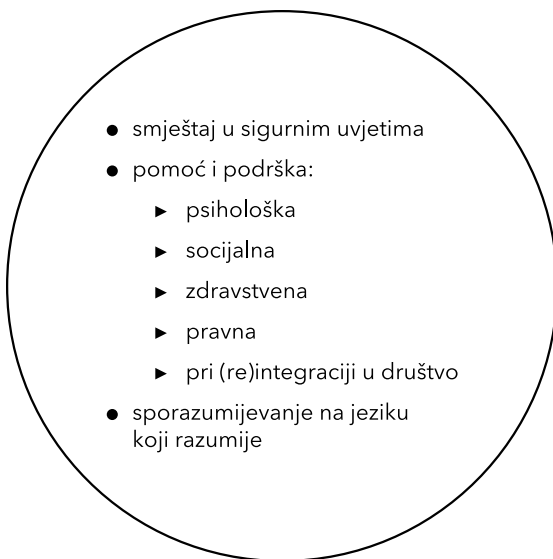
U svakodnevnom radu s djecom, stručnjaci različitih resora (vrtić, škola, ustanove socijalne skrbi, prihvatilišta za tražitelje međunarodne zaštite, sportska društava itd.), ali i roditelji, rodbina ili druge odrasle osobe u neposrednom djetetovom okruženju, mogu kod djeteta uočiti pojedine prethodno navedene znakove (ili više njih) koji upućuju na sumnju da je dijete u riziku ili žrtva trgovanja ljudima.

Kao što je već istaknuto, u tom je slučaju bez odgode potrebno obavijestiti policiju, konzultirati stručnjake na navedenom SOS telefonu ili se obratiti nadležnom centru za socijalnu skrb, odnosno najbližoj ustanovi socijalne skrbi, kao što je prikazano na slici 3.

Slika 3. Shematski prikaz postupka pokretanja NRM-a.

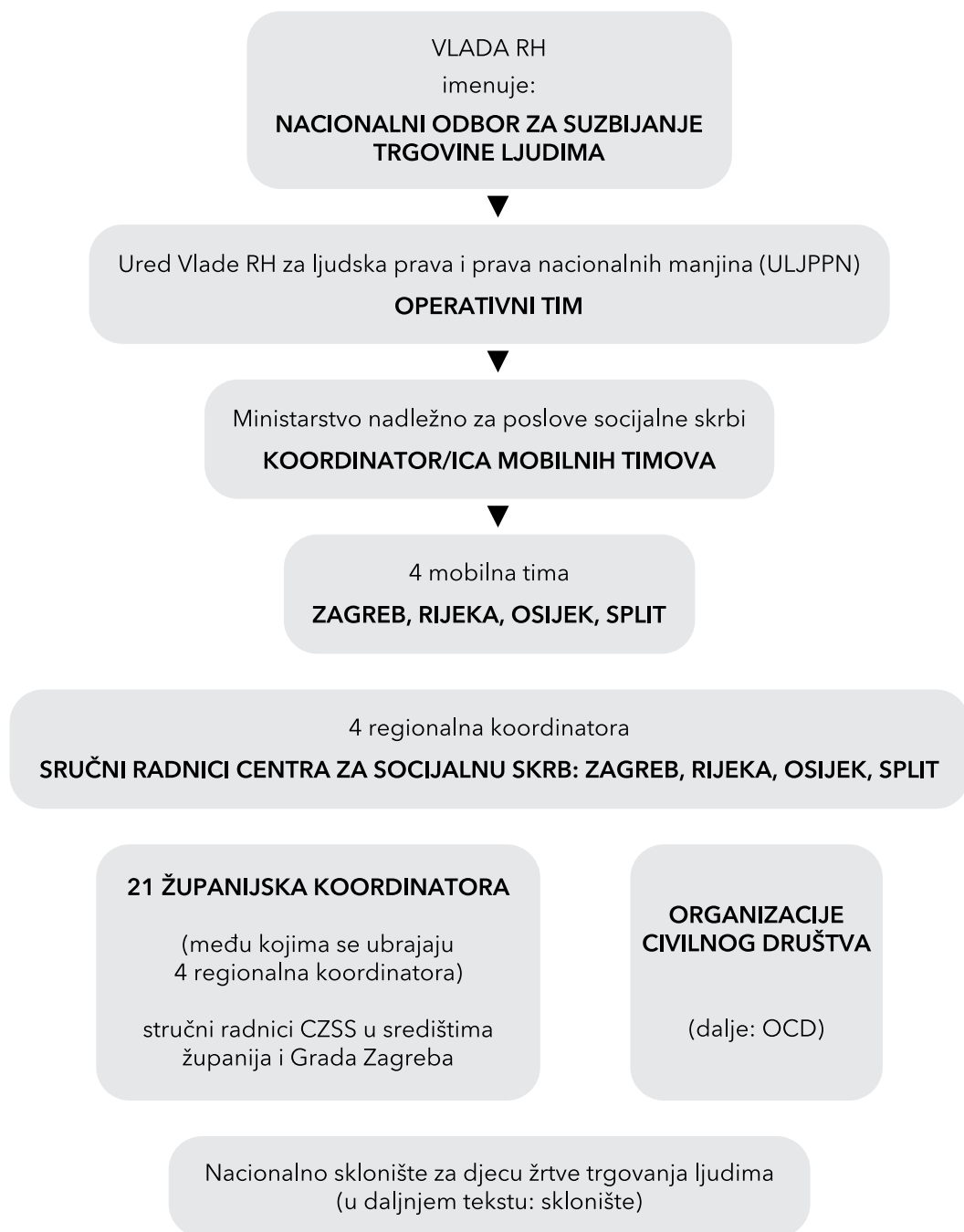


Nacionalni referalni mehanizam temelji se na poštivanju temeljnih ljudskih prava i sloboda, zajamčenih i Ustavom RH (NN 56/90, 135/97, 8/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 05/14). Ljudsko-pravni pristup okosnica je pružanja zaštite i pomoći žrtvama trgovanja ljudima. Za dijete žrtvu trgovanja ljudima osiguravaju se sljedeće usluge i oblici podrške:



Slika 4. Podrška djeci žrtvama trgovanja ljudima

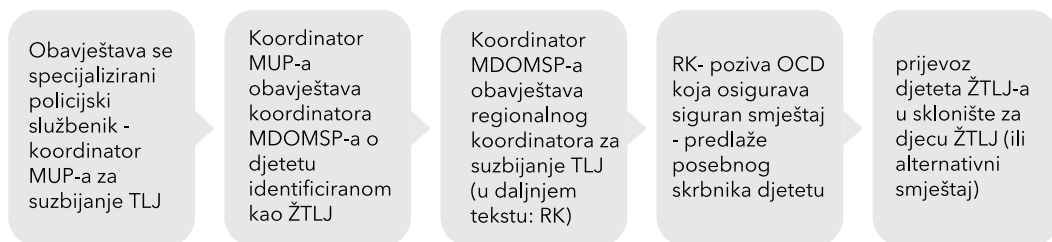
Struktura NRM-a sastoji se od opisanog normativnog okvira i uspostavljenih tijela i timova stručnjaka. Operativno djelovanje stručnjaka tijela državne uprave, javnih službi, Hrvatskog Crvenog križa te organizacija civilnog društva (slika 5.) započinje od najviše točke vertikalne osi NRM-a. Napominjemo kako Hrvatski Crveni križ sudjeluje u mobilnom timu samo kada se radi o punoljetnoj žrtvi trgovanja ljudima.



Slika 5. Shematski prikaz NRM-a

U slučaju sumnje da se radi o žrtvi trgovanja ljudima (u daljnjem tekstu: ŽTLJ), prema djetetu hrvatskom ili stranom državljaninu postupa se u skladu sa Standardnim operativnim procedurama ministarstva nadležnog za poslove socijalne skrbi (Ministarstvo za demografiju, obitelj, mlade i socijalnu politiku, 2017), prema sljedećem redoslijedu obavještanja i postupaka:

Slika 6. Postupanje u slučaju sumnje na trgovanje ljudima



Dakle, regionalni koordinator sudjeluje u identifikaciji te, u slučaju kada je dijete identificirano kao žrtva trgovanja ljudima, poziva predstavnika organizacije civilnog društva. Regionalni koordinator i organizacija civilnog društva predstavljaju **mobilni tim** koji s djetetom provodi inicijalni razgovor te mu osigurava prve oblike pomoći i zaštite u skladu s procijenjenim potrebama djeteta: hitnu zdravstvenu pomoć, prijevoz u siguran smještaj (sklonište ili alternativni smještaj u ustanovu socijalne skrbi, udomiteljsku obitelj) te zadovoljenje osnovnih prehrambenih i higijenskih potreba, odjeću i obuću, osiguravanje odmora, sna i uvjeta za početnu stabilizaciju. Mobilni tim djetetu će ponuditi siguran smještaj i prihvaćanje **programa pomoći i zaštite** koji obuhvaća zdravstvenu i psihosocijalnu zaštitu, siguran smještaj, humanitarnu pomoć, usluge prevođenja i tumačenja, pravnu pomoć te druge potrebne oblike pomoći. Dijete ima pravo izraziti svoje mišljenje o prihvaćanju programa pomoći i zaštite, a o tome će konačno odlučiti posebni skrbnik djeteta uz suglasnost nadležnog centra za socijalnu skrb uvažujući mišljenje djeteta. **Rok za donošenje odluke o prihvaćanju programa pomoći i zaštite za dijete iznosi 90 dana.** Ovo razdoblje smatra se razdobljem refleksije ili razmišljanja – pokušaja stabilizacije, stjecanja uvida u vlastitu situaciju, potrebe, rizike i značaj prihvaćanja ponuđene pomoći i zaštite. Kad je riječ o djetetu stranom državljaninu koje prihvaća ponuđeni program pomoći i zaštite, ono ostvaruje pravo na privremeni boravak iz humanitarnih razloga. Ako istekom navedenog roka odbije program pomoći i zaštite, osigurava joj se dobrovoljni i siguran povratak u zemlju podrijetla ili drugu sigurnu zemlju (u skladu s Protokolom o postupanju pri dobrovoljnom i sigurnom povratku žrtava trgovanja ljudima).

S obzirom na posljedice trgovanja ljudima i oštećenje/gubitak psihofizičkih kapaciteta, razdoblje oporavka u većini je slučajeva kompleksno i dugotrajno. Osim toga, već je naglašeno kako je prijeko potrebno u što kraćem roku započeti s pružanjem zdravstvene skrbi, psihosocijalne i pravne pomoći te drugih oblika pomoći u skladu s potrebama djeteta. Stoga je prvi neizostavan korak provođenje procjene potreba djeteta radi izrade individualnog programa podrške, a zatim kontinuirana reevaluacija procjene potreba i ažuriranje individualnog programa podrške. Osim usmjerenosti na prevladavanje prisutnih problema i posljedica trgovanja ljudima, ključna je orijentacija na snage, sposobnosti i vještine djeteta. Razumljivo, tijekom svih prvih postupanja, naglasak se stavlja na aspekt žrtve te se i samo dijete nalazi u položaju da o sebi može promišljati i stvarati sliku o sebi kao o žrtvi koja je bespomoćna i nesposobna za funkcioniranje poput prosječnih vršnjaka.

Drugim riječima, za uspješnu i što bržu normalizaciju i stabilizaciju djeteta cjelokupan pristup i intervencije potrebno je usmjeriti na **prijelaz položaja djeteta iz „položaja žrtve“ u poziciju u kojoj će dijete afirmirati svoje potencijale:**

- uključiti dijete u obrazovni proces
- omogućiti okupacijske aktivnosti i sadržaje slobodnog vremena u skladu s djetetovim interesima
- učiti dijete socijalnim i komunikacijskim vještinama
- postupno uključivati dijete u sadržaje koje nudi lokalna zajednica te u druženje i kontakte s vršnjacima
- osigurati djetetu kontinuiranu psihosocijalnu podršku
- izgrađivati povjerenje u vlastite sposobnosti, samostalnost, sigurnost i samopouzdanje
- izgrađivati povjerenje prema okolini
- osigurati kontakt s obitelji ili spajanje s obitelji (za djecu strane državljanke) ako to nije u suprotnosti s njihovom dobrobiti
- osigurati brigu, razumijevanje i primjeren nadzor.

Primjeri iz prakse

U nastavku donosimo primjere uspješne identifikacije i zaštite djeteta te situacije u kojima se otvaraju pitanja postupanja u skladu s propisanim pravilima.

- Primjer identifikacije djeteta stranog državljanina i pružanja pomoći i zaštite:

Djevojčica je identificirana kao žrtva trgovanja djecom u dobi od 13 godina. Od rane je dobi bila izložena izrazito traumatskim iskustvima uvjetovanim brutalnim zanemarivanjem i zlostavljanjem od roditelja i drugih odraslih osoba. Naime, djevojčica se do svoje pete godine života razvijala uz oba roditelja, a potom je po njihovu razvodu smještena u dječji dom u Bugarskoj. Daljnjih osam godina provodi u navedenom domu i nema kontakata s roditeljima. U dobi od 13 godina, u dom dolaze otac i pomajka, preuzimaju je i odvođe u drugi grad. Nedugo po izlasku iz doma, pomajka je odvođi u Grčku te je tamo prisiljava na prosjačenje i krađu. Međutim, djevojčica se tome usprotivila pa je pomajka vraća u Bugarsku. Po dolasku iz Grčke, izložena je daljnjim ekscesivnim oblicima fizičkog i psihičkog zlostavljanja od strane oca. Otac ju je svakodnevno i učestalo udarao, nanosio ozljede glave i tijela, gurao joj ruke u štednjak, a u jednom navratu nožem joj je zadao rane po tijelu. Nakon nekoliko mjeseci života provedenih u takvom mučenju, pomajka je prodaje za iznos od 4000 EUR muškarcu koji je, uz još dvojicu muškaraca i jednu ženu odvođi u Hrvatsku te je smješta u obitelj u koju je prodana kao supruga maloljetnom Ž., u to vrijeme četrnaestogodišnjaku. Djevojčica isprva prihvaća brak i život u novoj obitelji, nadajući se da će joj biti bolje nego kod oca i pomajke. Također prihvaća i spolni odnos sa „suprugom“ i nastoji se pokoriti njegovim i zahtjevima ostalih ukućana. U kratkom roku uvjerava se da joj se nade u život bez trpljenja nasilja neće ispuniti. U Ž.-ovoj obitelji žive njegova majka, baka i djed po ocu, a otac boravi u Italiji gdje je na privremenom radu (nema podataka o (i)legalnosti njegova rada). Samo nekoliko dana po dolasku, Ž.-ova obitelj prisiljava je da krade po trgovačkim centrima s njegovim bratićima. Ako bi odbijala, dobiva batine, uglavnom pljuske od bratića. Uz navedeno, neovisno o dobrovoljnosti stupanja u seksualne odnose, prilikom tzv. pripreme za prvi odnos, dobivala je pljuske od Ž.-ove bake, nakon čega se opire daljnjim seksualnim odnosima.

Zbog cjelokupne torture koju je trpjela, djevojčica je odlučila pobjeći s ciljem da se vrati u Bugarsku, ali ne ocu i pomajci, već u dječji dom iz kojeg su je oni preuzeli i grubo porinuli u neprekinuti užas žrtve svih oblika nasilja, izživljavanja, ponižavanja, patnji, obespravljenosti.

„Suprugova“ baka, međutim, prijavljuje nestanak djevojčice. Istog dana, djevojčicu pronalaze policijski službenici te je zbrinjavaju u odgojnu ustanovu, primjereno i u skladu s programom pomoći i zaštite identificiranih žrtava trgovanja ljudima u RH.

Osim razgovora obavljenog s djevojčicom, policijski službenici ispitali su i članove Ž.-ove obitelji. Između ostalog, značajno je istaknuti podatak da su osobe koje su izvršile pregovore, trgovanje, prijevoz, predaju djevojčice u obitelj u RH i udaju za Ž.-a, isti posao odrađivali nekoliko puta mjesečno tako što su dvije-tri ženske osobe iz Bugarske prebacivali kroz Hrvatsku i Sloveniju u Austriju s krajnjim ciljem prodaje u Italiji.

- **Primjeri vezani uz identifikaciju djece hrvatskih državljana**

Kada se radi o djetetu žrtvi trgovanja ljudima, državljaninu RH, poseban naglasak treba staviti na slučaj njegovog odbijanja programa pomoći i zaštite i smještaja u sklonište. U takvim situacijama **ključna je reakcija roditelja te uloga i postupanje posebnog skrbnika djeteta**, odnosno regionalnog/županijskog koordinatora i nadležnog centra za socijalnu skrb (u daljnjem tekstu: CZSS).

- Primjer 1. (2003. godina):

Djevojčica N., dob 16 godina, potječe iz prosječne obitelji, bez utvrđenih problema u obiteljskoj dinamici do pojavljivanja problema u ponašanju djevojčice. Razvija se uz oboje roditelja i mlađu sestru. Roditelji su osobe urednog funkcioniranja, izostaju bilo kakvi znakovi odstupanja, oboje su visokoobrazovani, zaposleni, ravnomjerno angažirani u odgoju kćeri. Obitelj živi u manjem gradu blizu Zagreba.

Do polaska u 8. razred djevojčica bez teškoća savladava obrazovne zahtjeve, aktivno se uključuje u izvannastavne aktivnosti (mažoretkinje, plesna škola). Prvi problemi primjećuju se njenim povlačenjem u sebe i izbjegavanjem društva vršnjaka koji joj se učestalo izruguju zbog manjeg nedostatka u tjelesnom razvoju. Sve intenzivnije sklapa poznanstva i druži se sa starijim maloljetnicima, pretežno osobama neprihvatljivog i asocijalnog ponašanja, poznatih policiji zbog počinjenih kaznenih djela. Tijekom prva dva razreda srednje škole intenziviraju se problemi u funkcioniranju koji se očituju svakodnevnim bježanjem od kuće, otuđivanjem vrijednih stvari iz kuće, najčešće po nagovoru jednog starijeg maloljetnika M.-a iz susjedstva, koji joj je navodno dečko, i njegove braće. N. nalazi prihvaćanje u obitelji maloljetnika M.-a koja čak izražava zadovoljstvo mogućnošću braka između njih dvoje.

Roditelji, ogorčeni težinom problema i vlastitom bespomoćnošću da kćer odvrate od daljnjeg srljanja u rizike i aktivnosti neprimjerene dobi, traže pomoć policije i nadležnog centra za socijalnu skrb. Nakon te inicijative roditelja, N. odlazi na postupak procjene potreba u odgojnu ustanovu tijekom koje su i utvrđeni znakovi rizika da postane žrtvom trgovanja. Izvještavajući o problemima, njeni roditelji ističu bjegove od kuće u različita doba dana bez ikakve prethodne najave ili slutnje koliko bi njen bijeg ili nestanak trajao. N. je prkosna, navodi ljubav prema dečku M.-u kojem jedino vjeruje i nada se s

njim pobjeći daleko od svih. Opis „dobrodošlice“ i njenog prihvaćanja u M.-ovu obitelj, navodi da će ići živjeti „daleko od svih“ negdje u Italiju, podatak da je cijela obitelj poznata policiji po nizu počinjenih kaznenih djela, uz dodatak da susjedstvo zazire od njih i boji se mlađih članova te obitelji, poticanje N.-e da bježi od kuće, krade stvari iz kuće i zajedno s njima sudjeluje u počinjenju drugih kaznenih djela, okolnosti su koje, najblže rečeno, pobuđuju sumnju u M.-ove motive i motive njegove braće u dobrohotnost prema N.-i.

Na samom početku postupka procjene, navedena saznanja, odnosno rizici, javljeni su nadležnoj policiji s ciljem propitivanja sumnje na vrbovanje zbog trgovanja ljudima na N.-inu štetu. Nekoliko dana po dolasku u odgojnu ustanovu N. bježi, a angažman nadležnih službi, naročito policije, rezultira njenim pronalaskom u susjednoj državi kod M.-ovih roditelja. Nepotvrđene informacije dalje govore o putu u Italiju kao sljedećem koraku, u čemu su svi ometeni intervencijom policije. N. je vraćena u ustanovu na postupak procjene nakon koje je preporučeno izdvajanje maloljetne N. iz obitelji i uključivanje u tretman odgojne ustanove odmah po završenoj obradi, odnosno bez vraćanja u užu sredinu, kako bi je se pokušalo zaštititi i od vlastitog rizičnog ponašanja, ali i od štetnih utjecaja navedenog mladića i njegove obitelji.

Međutim, maloljetnu N.-u preuzima majka i odvodi kući. Naknadno, saznaje se da N. nije smještena u ustanovu, a ne zna se ni njena daljnja sudbina.

- Primjer 2. (2015. godina):

Djevojčica D., dob 13 godina, hrvatska državljanka, identificirana je kao žrtva trgovanja ljudima (vrbovanje putem interneta u svrhu seksualnog iskorištavanja). Živi s roditeljima, dobra je učenica, do tada ni po čemu upadljivog ponašanja. Obiteljske prilike procijenjene su prosječno dobrima. Obitelj nije nikada evidentirana u CZSS-u, nema znakova rizika u obiteljskom okruženju. Neposredno nakon identifikacije, djevojčica i njeni roditelji odbijaju ponuđeni program pomoći i zaštite i prihvaćaju samo kratkotrajno savjetovanje koje se sastojalo od dva posjeta nadležnom CZSS-u. Nisu uslijedile nikakve daljnje intervencije, kao ni praćenje obiteljskih prilika.

Ključni aspekti prepoznavanja problema i pružanja pomoći

Navedeni primjeri osvjetljavaju sljedeće aspekte u odnosu na fenomen trgovanja djecom značajne stručnjacima svih profila u radu s djecom:

- načelo pravovremenosti u postupanju (Koller-Trbović, Jeđud Borić i Miroslavljević, 2017)
- obiteljsko-pravna zaštita djece.

Načelo pravovremenosti

Važno! bez odlaganja poduzeti mjere koje su u danom trenutku optimalne za zaštitu i dobrobit djeteta

- nedostatak perspektive djeteta > odrasli (stručnjaci) često usmjereni na vlastitu vremensku perspektivu > „odgađaju“ određene intervencije

Primjena načela:

- uvijek poduzimati intervencije **u skladu s procijenjenim potrebama**
- **poduzimati hitne i/ili nužne intervencije** tijekom procjene
- nastaviti intervencije **odmah po završetku procjene**, bez odlaganja i gubljenja dragocjenog vremena.

Obiteljsko-pravna zaštite djece

Odnos roditelja i djece

Obiteljsko-pravni odnos roditelja i djece i zaštita djece vrlo je kompleksno područje, u Republici Hrvatskoj generalno uređeno Obiteljskim zakonom (NN 103/15, u daljnjem tekstu: OBZ 2015). Načela „solidarnosti, uzajamnoga poštovanja i pomaganja svih članova obitelji“ (čl. 4. OBZ-a 2015) i „**odgovornosti, dužnosti i prava roditelja, u svrhu zaštite i promicanja djetetovih osobnih i imovinskih prava te dobrobiti djeteta**“ temelj su na kojem se zasniva uređenje obiteljskih odnosa.

Socijalne promjene, razvoj društvene svijesti te povijesni razvoj pravnog statusa djece, odnosno priznavanje prava djece kao ravnopravnog subjektivnog prava, utječu na suvremeno uređivanje pravnih odnosa roditelja i djece. Shodno tome, promjene se

događaju i u području pravnih ovlasti roditelja prema djeci u smislu sve prisutnije odgovornosti roditelja za primjeren odgoj djece, uz nužnost poštivanja individualnog pristupa potrebama djece te istodobnog smanjenja ranijeg neograničenog i nekontroliranog „raspolaganja“ djecom. Također, s ciljem zaštite djece predviđaju se oblici intervencije društva u odnose između roditelja i djece. Najznačajnija je činjenica da se djetetu priznaje pravni subjektivitet kroz posebna djetetova prava (Alinčić, Hrabar, Jakovac-Lozić i Korać Graovac, 2007).

Alinčić i sur. (2007) roditeljsku skrb opisuju kao osnovni pravni odnos između roditelja i djece. Vrijedno je istaknuti da se roditelji ne mogu proizvoljno odreći roditeljske skrbi kao što je navedeno u čl. 91. stavak 2. OBZ-a 2015. Odredba ovog članka naročito je značajna u okviru teme trgovanja djecom. Zanemarivanje ili prestanak roditeljske skrbi u tom smislu otvara niz pitanja o uzrocima i načinima odricanja od roditeljske skrbi.

Roditeljska skrb sadrži odgovornosti, dužnosti i prava roditelja. Pojam roditeljske odgovornosti kvalitativno je viši od dosadašnjih u pravnoj povijesti, ističu Alinčić i sur. (2007), a usmjeren je prema dobrobiti djeteta.

Najbolji interes i dobrobit djece

Konvencija o pravima djeteta je kao mjerilo kvalitete skrbi o djetetu postavila postupanje u skladu s tzv. najboljim interesom djeteta (Alinčić i sur., 2007), no taj pojam *najboljeg interesa djeteta* otvara velik prostor za različita tumačenja, ovisno o obiteljskom, socijalnom i kulturološkom okruženju. Alinčić i sur. (2007) ističu da je interes djeteta neodređen, ali odrediv, pravni pojam te da su kriteriji uz pomoć kojih se može odrediti interes djeteta: potrebe djeteta, volja roditelja i standardno ponašanje. Specifičnost kriterija **potreba djeteta** sadržana je u tome što ih je nužno odrediti prema prioritetu i razmatrati ih u svakom pojedinom slučaju. Krenuvši od pozitivnog pristupa, kriterij *volje roditelja* tumači se najčešćom činjenicom da roditelji najbolje poznaju svoje dijete te da i znaju što je u njegovom interesu. S druge strane, nameće se niz pitanja vezanih uz situacije zanemarivanja dječjih prava, zatvorenosti obitelji i, samim time, nedostupnosti procjenama objektivnih promatrača. Kriterij tzv. *standardnog ponašanja* opisuje prosječno, uobičajeno i poželjno postupanje koje se temelji na idealnim premisama, što znači da se interes djeteta mjeri prema obilježjima određenog društva, u čemu izostaje usmjerenost na razvojne potrebe i individualni pristup djetetu.

Pojam **dobrobit djeteta** ocijenjen je boljim, sveobuhvatnijim i primjerenijim pravnim izrazom od tzv. najboljeg interesa djeteta. Terminom *dobrobit djeteta* označava se cjelokupan, optimalan položaj djeteta u odnosu na njega samoga i druge subjekte te svojom širinom obuhvaća i pojam interesa djeteta.

„Dobrobit djeteta je *summa bonum* na individualnoj razini svakog djeteta.“, ističu Alinčić i sur. (2007).

Položaj djeteta u obitelji uređuje se i priznavanjem djetetu raznovrsnih prava koja pripadaju samo njemu, koja pripadaju ljudskim pravima te obuhvaćaju sva područja životnih odnosa djeteta i do punoljetnosti im pripadaju bez ikakvih ograničenja. Za pravno oblikovanje odnosa roditelja i djece najveći utjecaj ima Konvencija o pravima djeteta (1989).

Spominjanje dužnosti djeteta u obiteljskim odnosima među rijetkima je imanentno hrvatskom obiteljskom zakonodavstvu. Obiteljski ih zakon (2015) uređuje:

- člankom 89.:

„Dijete je dužno poštovati svoje roditelje i pomagati im u obavljanju poslova u obiteljskoj zajednici u skladu sa svojom dobi i zrelošću te biti obzirno prema članovima obitelji.“
- člankom 90.:

„Dijete koje je navršilo petnaest godina, zaposleno je i stječe imovinu radom dužno je pridonositi svojem uzdržavanju i obrazovanju.“

Mjere za zaštitu prava i dobrobiti djeteta

Dječji razvoj, nažalost, ne teče uvijek pravocrtno kao što je razvidno iz dosadašnjeg teksta te u svakodnevnoj praksi, izvješćima medija i opisima u literaturi svjedočimo najrazličitijim oblicima postupanja suprotstavljenim dječjoj dobrobiti, ali i posljedično ponašanjima djeteta kojima nanosi štetu vlastitoj dobrobiti. U takvim situacijama primjenjuju se mjere za zaštitu prava i dobrobiti djeteta od strane nadležnih tijela.

U Obiteljskom zakonu (2015) mjere za zaštitu prava i dobrobiti djeteta podijeljene su na mjere u nadležnosti centra za socijalnu skrb i mjere u nadležnosti suda.

Mjere za zaštitu prava i dobrobiti djeteta u nadležnosti centra za socijalnu skrb (opisane u čl. 134.-148.) su:

1. žurna mjera izdvajanja i smještaja djeteta izvan obitelji
2. upozorenje na pogreške i propuste u ostvarivanju skrbi o djetetu
3. mjera stručne pomoći i potpore u ostvarivanju skrbi o djetetu i
4. mjera intenzivne stručne pomoći i nadzora nad ostvarivanjem skrbi o djetetu.

Mjere za zaštitu prava i dobrobiti djeteta u nadležnosti suda (čl. 149.-177.):

1. privremeno povjeravanje djeteta drugoj osobi, udomiteljskoj obitelji ili ustanovi socijalne skrbi

2. zabrana približavanja djetetu
3. oduzimanje prava na stanovanje s djetetom i povjeravanje svakodnevne skrbi o djetetu drugoj osobi, udomiteljskoj obitelji ili ustanovi socijalne skrbi
4. povjeravanje djeteta s problemima u ponašanju radi pomoći u odgoju udomiteljskoj obitelji ili ustanovi socijalne skrbi i
5. lišenje prava na roditeljsku skrb.

Mjere su zamišljene kao zaštita djetetu i pomoć, a ne kažnjavanje roditelja.

Mjere u nadležnosti CZSS-a ubrajaju se u blaže mjere (osim mjere žurnog povjeravanja djeteta drugoj osobi, udomiteljskoj obitelji ili ustanovi socijalne skrbi). One imaju preventivan karakter i najčešće se primjenjuju i to u slučajevima kad kod djeteta nisu nastupile okolnosti koje intenzivnije ugrožavaju njegov razvoj.

Kada se u djetetovu funkcioniraju, najčešće u obliku problema u ponašanju, identificiraju posljedice zanemarivanja, neodgovornog i zlonamjernog postupanja roditelja, primjenjuju se teže mjere, odnosno navedene mjere u nadležnosti suda.

Navedene mjere i njihova primjena stupnjevine su od blažih prema težima, ovisno o stupnju ugroženosti dobrobiti djeteta. U pojedinim slučajevima neće se slijediti sukcesivnost intervencije, već će se odmah pribjeći težoj mjeri, u slučajevima kada to zahtijeva intenzitet ugrožavanja djetetove dobrobiti, no uslijed različitih okolnosti, a jedna od njih odnosi se na učestale izmjene Obiteljskog zakona posljednjih šest godina, u praksi nije zaživjelo standardno postupanje.

Od iznimnog je značaja standard procjena nadležnih stručnih službi o potrebi poduzimanja pojedine mjere obiteljsko-pravne zaštite djeteta. Diskutabilno je i provođenje mjere oduzimanje prava na stanovanje s djetetom i povjeravanje svakodnevne skrbi o djetetu drugoj osobi, udomiteljskoj obitelji ili ustanovi socijalne skrbi, naročito s aspekta dugotrajnosti boravka djeteta u ustanovi.

Naravno, situacije u kojima se događaju pogrešne procjene o potrebi poduzimanja mjera, postojeće probleme u odnosima roditelja i djece čine još složenijima. Osim toga, najveći rizik sadržan je u nastajanju ogromnog prostora za upletanje različitih drugih poremećaja kod djeteta, poremećaja u obiteljskoj dinamici te nastajanja veće opasnosti za djetetov integritet, pa i viktimizacije trgovanjem djecom.

U smislu navedenog, poseban naglasak stavljamo na potrebu uspostave standarda procjene potreba djeteta i uvjeta odrastanja u obitelji te standarde praćenja i podrške djetetu i obitelji u svojevrsnom riziku ili po završetku pružene usluge, odnosno intervencije.

Prevenција trgovanja djecom

Mogućnosti unapređenja sustava prevencije trgovanja djecom

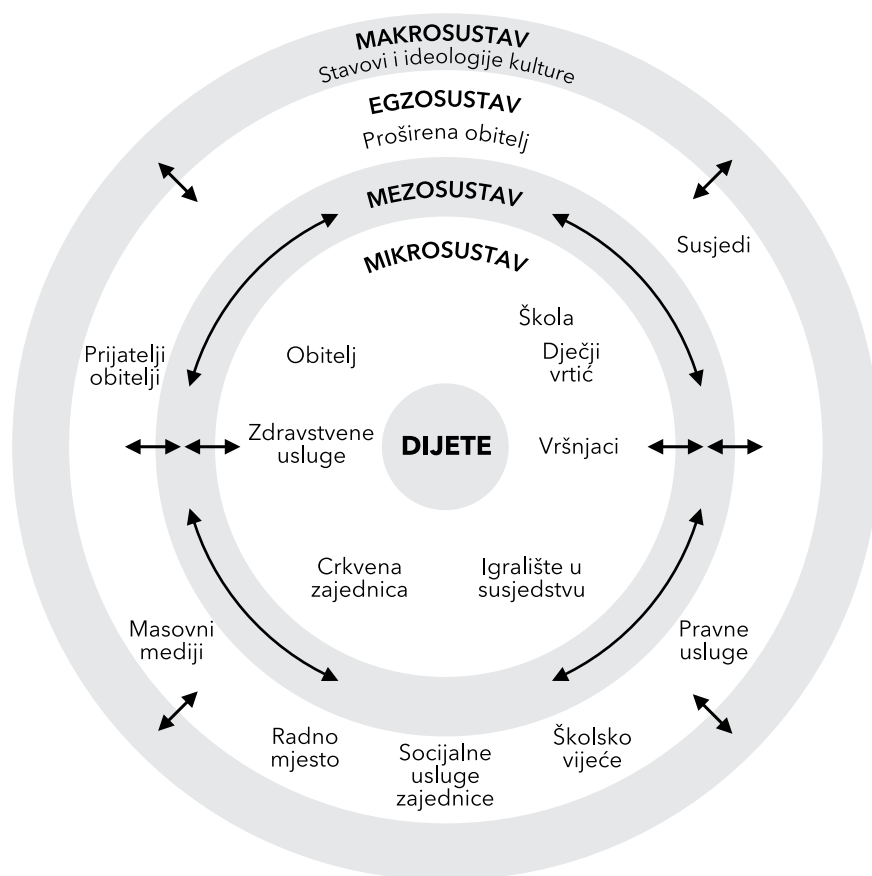
Međunarodni karakter trgovanja ljudima, skriven u mrežama organiziranog kriminala, njegovi složeni uzroci, promjene u trendovima i fenomenološkim formama, korištenje modernih tehnologija te nedovoljan stupanj svijesti, informiranosti i znanja o problemu kontinuirani su izazov za učinkovito suzbijanje, ali i osmišljavanje preventivnih mehanizama i aktivnosti.

Republika Hrvatska kroz NRM uspješno je postavila okvir za suzbijanje i prevenciju trgovanja ljudima. S druge strane, zadnjih nekoliko godina evidentirana je nedostatan učinkovita identifikacija žrtava trgovanja ljudima i potreba za većim ulaganjem u sustavnu edukaciju stručnjaka te podizanje svijesti javnosti. To se odrazilo i na ocjene razine udovoljavanja minimalnih standarda koje je postavila američka vlada te je Hrvatska nekoliko godina zaredom svrstana na razinu Tier 2 u okviru godišnjeg Izvještaja o trgovanju ljudima („Trafficking in Persons Report” –TIP).

U predgovoru Protokola UN-a o trgovanju ljudima, sustavan pristup ovom problemu sastoji se od prevencije, zaštite žrtava i kažnjavanja počinitelja takvog kaznenog djela (Doležal, 2007).

U smislu generalne prevencije (odnosno odvrćanja potencijalnih počinitelja od pokušaja ili počinjenja kaznenih djela), RH ima dobro uređene norme u Kaznenom zakonu i ostalim relevantnim dokumentima. No, teret odgovornosti leži na tijelima progona i sudovima kada je riječ o specijalnoj prevenciji (odvrćanje počinitelja od budućeg počinjenja kaznenog djela), odnosno na otkrivanju kaznenog djela, konkretnog počinitelja, kvalifikaciji kaznenog djela trgovanja ljudima te konačnom kažnjavanju počinitelja, a time i zaštite žrtve. Neki primjeri iz sudske prakse (Munivrana Vajda 2017), pokazuju kako još uvijek postoji široko tumačenje i neujednačeno utvrđivanje elemenata kaznenog djela trgovanja ljudima, što osujećuje napore u pogledu suzbijanja trgovanja ljudima. Uzimajući u obzir višedimenzionalnost fenomena kad je riječ o prevenciji trgovanja djecom, razumljivo je da je ishodišta prevencije trgovanja djecom potrebno povezati sa svim njegovim različitim sastavnicama. Najjednostavnije govoreći – složen problem zahtijeva složen odgovor i rješenje.

Jednako tako, učinkovita prevencija trgovanja djecom (i općenito trgovanja ljudima) trebala bi sadržavati holistički pristup s naglaskom na kontinuitet provođenja mjera. Među brojnim teorijama, konceptima i pristupima prevenciji rizika za pravilan razvoj djeteta, Bašić (2009) ističe ekološku perspektivu koja omogućava sveobuhvatnije razmatranje međudjelovanja čimbenika/sustava koji su važni za razvoj djeteta i utjecaj na životne promjene na putu u „odraslost“. Iz teorije ekoloških sustava Uriea Bronfenbrennera (1979; prema Bašić, 2009) proizlazi ekološki model povezanih struktura u kojima se odvija čovjekov život koji prikazuje slika 7.



Slika 7. Bronfenbrennerov ekološki model okoline (izvor: Vasta, Haith, Miller, 2015., prema Eret, 2012)

U planiranju prevencije, osim uzimanja u obzir svakog pojedinog sustava, neophodno je imati na umu i različite razine prevencije s naglaskom na kontinuitet poduzimanja mjera (primjerice, jedna od primjedbi u TIP reportu 2017. godine jest diskontinuitet u donošenju Nacionalnog plana za suzbijanje trgovanja ljudima; prethodni donesen za razdoblje 2012.-2015.; slijedi novi dokument za razdoblje 2018.-2021. uslijed dinamičnih

političkih okolnosti zadnjih nekoliko godina). U tom smislu, kako bi se izgradio sustav učinkovite prevencije trgovanja djecom, širokim rasponom mjera i aktivnosti potrebno je obuhvatiti sljedeće aspekte prikazane u Tablici 6.:

- rizični i zaštitni čimbenici (djeteta, obitelji, okoline)
- pojavni oblici trgovanja djecom
- posljedice trgovanja djecom
- karakteristike trgovaca ljudima
- kaznena politika države (normativni okvir, razmjerna visina kazne (generalna i specijalna prevencija-odvracanje potencijalnih i postojećih počinitelja ovog kaznenog djela)
- trendovi, statistički pokazatelji
- unapređenje identifikacije djece žrtava trgovanja ljudima
- unapređenje sudske prakse
- prevencija re-traffickinga (vraćanja žrtve u lanac trgovanja ljudima)
- edukacija stručnjaka u neposrednom radu s djecom u odgojno-obrazovnim ustanovama
- kontinuirana edukacija stručnjaka specijaliziranih za rad s djecom žrtvama trgovanja ljudima
- unapređenje roditeljskih kompetencija i poduzimanje mjera za zaštitu prava i dobrobiti djeteta
- edukacija djece te razvoj ciljanih intervencija za djecu u riziku od viktimizacije trgovanjem ljudima.

Tablica 6. Mjere i aktivnosti prevencije trgovanja djecom

Mjere	Aktivnosti
Strateške	Izrada Nacionalnog programa prevencije trgovanja djecom
Normativne Socijalno-ekonomske Zaštitne	• Aktivan odnos i uključenost državne, regionalne i lokalne vlasti, javnih obrazovnih i socijalnih ustanova: • poboljšanje životnog standarda građana, izdvajanje više financijskih sredstava za različite programe podrške djeci i obitelji te ciljane programe prevencije trgovanja ljudima, aktivna borba protiv korupcije i organiziranog kriminaliteta (dokazana porastom broja otkrivenih

	slučajeva, ostvarenje uvjeta za brže provođenje postupaka i donošenje osuđujućih presuda) • sigurnost i mjere opreza u fizičkom okruženju: osvijetliti mjesta okupljanja, druženja i igre djece i postaviti video-nadzor, osigurati prijevoz i put do škole, nadzor vrtića i škola, sigurnost u prometu (izbjegavati kretati se sam/a noću), pojačati kontrolu pristupa djeci i dostupnosti različitih sredstava ovisnosti u kafićima i noćnim klubovima • sigurnost i zaštita djece identificiranih žrtava trgovanja ljudima: osiguravanje sigurnog smještaja (skloništa); posebnu pažnju usmjeriti na procjenu potreba i procjenu rizika koju bi trebao provoditi multidisciplinarni tim stručnjaka sastavljen od predstavnika stručnjaka zdravstva i socijalne skrbi, policije i pravosudnih tijela (kako bi se spriječila retraumatizacija i re-trafficking djeteta) uz osiguravanje primjerene skrbničke brige i zaštite (FRA (Fundamental right agency) - Agencija za temeljna ljudska prava, 2015)
Informativne Edukativne	• Informiranost javnosti, roditelja, stručnjaka u radu s djecom i same djece o problemu trgovanja ljudima: • provođenjem javnih, dobro osmišljenih javnih kampanja • medijskim utjecajem – veća zastupljenost edukativnih sadržaja u „udarnim terminima“ o problematici trgovanja ljudima, roditeljstvu i kvaliteti odnosa s djetetom, TV spotovi, korištenje društvenih mreža za potrebe kampanja, vijesti, edukativnih sadržaja, savjeta i adresa službi podrške i zaštite djece • učenjem o ljudskim pravima i pravima djeteta te sudjelovanje djece – temelj svih obrazovnih i odgojnih programa za djecu. • Sustavne i redovite edukacije stručnjaka u radu s djecom o: • pravima djece • mjerama za zaštitu prava i dobrobiti djece • trgovanju ljudima • rizicima i prepoznavanju rizika

	• aktivnoj ulozi u prijavi sumnje na trgovanje • programima koji će u neposrednom radu afirmirati znanja, vještine i sposobnosti djece vezane uz: brigu o sebi i zauzimanje za sebe, poučavanje o pravima djeteta, prepoznavanje vlastitih snaga i zaštitnih čimbenika, prevladavanje uočenih rizika i problema u ponašanju, sigurno ponašanje na internetu, prepoznavanje opasnosti (mamljenje, vrbovanje, ponude prijevoza, prijezare putem interneta), metode izbjegavanja opasnosti, traženje pomoći, vršnjačku podršku, rješavanje problema nenasilnim putem, uključivanje u pozitivne i konstruktivne sadržaje slobodnog vremena, prevladavanje obrazovnih teškoća i postizanje boljih školskih postignuća, socijalne uloge i odnose, unapređenje komunikacije s vršnjacima, roditeljima i drugim važnim odraslim osobama • u ustanovama za odgoj i obrazovanje djece u edukativne programe uključiti i tehničko osoblje: kuhari, vozači, kućni majstori. • Unapređenje roditeljskih kompetencija: unapređenje komunikacije i odnosa s djetetom, metode uspješnog nošenja s problemima vezanim uz adolescentnu krizu, poučavanje i razumijevanje fenomena trgovanja ljudima, podrška u slučaju nezaposlenosti i drugih uzroka financijskih problema ili siromaštva od strane CZSS-a, Hrvatskog zavoda za zapošljavanje, organizacija civilnog društva, primjena mjera za zaštitu prava i dobrobiti djeteta.
Praćenje i evaluacija	• Trendovi, statistički pokazatelji – jedinstvena baza podataka koja obuhvaća detaljne podatke o karakteristikama trgovaca ljudima, kvalifikaciji kaznenog djela i poduzetim mjerama prema njima, djeci žrtvama, poduzetim mjerama zaštite i pomoći, načinu, roku i tijeku daljnjeg praćenja razvoja i sigurnosti djeteta - kao temelj razvoja daljnjih mjera prevencije i suzbijanja trgovanja djecom

Primjer programa prevencije trgovanja djecom

U svim intervencijama prema djeci posebnu pažnju potrebno je posvetiti sudjelovanju djece davanjem prilika za izražavanje mišljenja te drugim oblicima aktivnog uključivanja u sadržaje i situacije koji se na njih odnose. Jedan od primjera preventivnog djelovanja i uključivanja djece je Program prevencije trgovanja djecom (Udruga za inicijative u socijalnoj politici, 2003), proveden u suradnji Udruge za inicijative u socijalnoj politici i Doma za odgoj djece i mladeži Zagreb (danas Centar za pružanje usluga u zajednici Zagreb-Dugave).

Program prevencije trgovanja djecom (u daljnjem tekstu: PPTD) realiziran je kao dio Regionalnog programa za borbu protiv trgovanja djecom uz podršku alijanse *Save the Children*.

Pilot-projekt proveden je u suradnji s Domom za odgoj djece i mladeži Zagreb u Odjelu poludnevnog boravka (u daljnjem tekstu: PB) u četiri osnovne škole u Zagrebu. PB je program koji Dom za odgoj djece i mladeži Zagreb razvija od 1987. godine. Riječ je radu s djecom osnovnoškolske dobi koja su u riziku za razvoj problema u ponašanju koji se najčešće smješta u krug programa selektivne prevencije na intervencijskom kontinuumu (Mrazek i Hagerty, 1994; prema Janković i Bašić, 2001), usmjerene na pojedince čiji su rizici za razvoj poremećaja značajno viši nego u prosjeku. Identifikacija osoba u riziku temelji se na biološkim, psihološkim ili socijalnim rizičnim čimbenicima za koje postoje saznanja o povezanosti s početkom mentalnih i ponašajnih poremećaja (Janković i Bašić, 2001).

Korisnici PB-a su djeca od drugog do osmog razreda osnovne škole u čijem su ponašanju uočena neka odstupanja koja se javljaju povremeno ili su prisutna već neko vrijeme. PB se pokazao primjerenim za pružanje pomoći u otklanjanju takvih teškoća/problema. U njemu djeca u različitim grupnim aktivnostima i uz pomoć u savladavanju obrazovnih sadržaja provode pet sati dnevno tijekom cijele školske godine u smjeni suprotnoj od redovite nastave. Opći je cilj PB-a pružanje pravodobne, izravne i kontinuirane pomoći učenicima u: spoznavanju i izgrađivanju pozitivne slike o sebi, usvajanju pravilnih tehnika učenja školskog gradiva, učenju socijalnih vještina koje omogućuju djetetu lakšu prilagodbu različitim socijalnim ulogama i udovoljavanju raznorodnim zahtjevima socijalne sredine, uspješnu integraciju u grupu vršnjaka te poučavanje kreativnih sadržaja provođenja slobodnog vremena (Marušić i Habjanec-Martinović, 2006). Tako postavljen cilj u skladu je s generalnim ciljem za prevencijske intervencije, a to je smanjenje pojavljivanja novih slučajeva koji se postiže temeljem modela smanjivanja rizika, odnosno modela smanjivanja rizika i/ili povećanja zaštitnih čimbenika koji se mogu dokumentirati (Janković i Bašić, 2001).

Izbor PB-a za provođenje pilot-faze PPTD-a temeljio se na tri ključna kriterija:

1. Djeca uključena u PB i njihove obitelji u više su dimenzija rizičnija za trgovanje djecom od prosječne osnovnoškolske populacije s obzirom na značajke ponašanja, između kojih izdvajamo: bježanje iz škole/od kuće, skitnja, neizvršavanje školskih obveza, druženje s osobama neprihvatljivog ponašanja, sklonost agresivnom ponašanju, eksperimentiranje sa sredstvima ovisnosti, povučenost, subjektivna i objektivna izoliranost među vršnjacima. Najčešća obilježja obitelji djece su: loš socioekonomski status ili financijska nesigurnost, nestabilnost i poremećeni odnosi, disfunkcionalnost obitelji, pojava nasilja, visoko vrednovanje novca, slab osjećaj pripadnosti ili izoliranost od sredine u kojoj žive.
2. Kompetencije stručnjaka u PB-u: dobro poznavanje razvoja djeteta, sadržaja i tehnika rada s grupom, dobro poznavanje potreba, navika, stavova djece, njihova prihvaćanja različitih aktivnosti čime su osigurali aktivno sudjelovanje djece i primjereno odvijanje aktivnosti.
3. Svakodnevni rad omogućio je postupno izvođenje PPTD-a, od „lakših“ prema „težim“ temama; informiranje o rizicima trgovanja djecom i istovremeno pružanje sigurnosti vježbanjem vještina zaštite od rizičnih situacija, upoznavanje s pravima djeteta i načinima njihova ostvarivanja, svakodnevna interakcija djece i stručnjaka PB-a omogućuje da se pitanja/zapažanja vezana uz određene teme iskazuju između radionica, tj. da se djeci posebno zanimljivim temama posveti više vremena.

Cilj je PPTD-a usvajanje znanja i vještina o potencijalnim situacijama u kojima se dijete može naći i prepoznati signale koji upućuju na pojavu trgovanja djecom.

Odgojno-obrazovne jedinice o prevenciji trgovanja djecom pokretanjem pilot-faze PPTD-a postaju nove programske sastavnice PB -a.

Ključne komponente PPTD-a su:

- koncept dječjih prava i Konvencije o pravima djeteta
- socijalni rizici:
 - trgovanje djecom (eksploatacija djece, seksualna eksploatacija djece, najgore vrste dječjeg rada)
 - djeca ulice – društvena izopćenost i diskriminacija, situacija djece koja žive i/ili rade na ulici usko povezana s nedostatkom roditeljske skrbi, nasilništvom, ovisnošću, kriminalitetom, seksualnim iskorištavanjem i trgovanjem djecom; metode identificiranja grupa djece ulice trebale bi uključivati programske strategije *outreach*.

Implementacija PPTD-a temelji se na principu „postupnog pružanja informacija” u skladu s osobinama i potrebama korisnika programskih aktivnosti.

Metode stručnog rada dodatno su osnažene participacijskom ulogom djece, utemeljene na člancima 12., 13. i 14. UN-ove Konvencije o pravima djeteta.

Provedenim Programom prevencije trgovanja djecom u okviru PSP-a obuhvaćene su sljedeće aktivnosti:

- koncept prava djeteta
- načela zaštite od diskriminacije i dobrobiti djeteta
- pravo djeteta na izražavanje vlastitog mišljenja (čl. 12.)
- djeca ulice
- fenomen trgovanja djecom
- situacija u Hrvatskoj
- vrbovanje
- ključni čimbenici trgovine (prijevara, prodaja..)
- prijevoz i životni uvjeti
- kako prepoznati rizične situacije (trgovce ljudima, posrednike) i kako ih izbjeći.

Stručni pristup PB-a koji uključuje participativne/interakcijske komunikacijske vještine upućuje na nužnost zadovoljavanja potrebe i prava djeteta da aktivno sudjeluje u procesu edukacije. Strategija „sudjelovanja” osnažuje djecu, a cjelokupni program edukacije postaje djelotvorniji.

Literatura

1. Agencija Europske unije za temeljna prava (FRA-Fundamental Right Agency) (2015). *Priručnik za poboljšanje sustava skrbništva radi ispunjavanja posebnih potreba djece žrtava trgovine „Skrbništvo nad djecom kojoj je uskraćena roditeljska skrb“*.
2. Alinčić, M., Hrabar, D., Jakovac-Lozić, D. i Korać Graovac, A. (2007). *Obiteljsko pravo*. Zagreb: Narodne novine.
3. Bašić, J. (2009). *Teorije prevencije*. Zagreb: Školska knjiga.
4. Chase, E. i Statham, J. (2005). *Commercial Sexual Exploitation of Children and Young People in the UK – a review*. London: Institute of Education, University of London.
<http://discovery.ucl.ac.uk/10002512/1/Chase2005Commercial4.pdf> (3.7.2018.)
5. Doležal, D. (2007). Prevencija trgovanja ljudima. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, 28(2), 1399-1420.
6. Dragičević, D., Lisičar, H., Jurić, M., Katulić, T., Gumzej, N. i Božić, V. (2016). *Regutiranje i vrbovanje žrtava kaznenog djela trgovanja ljudima putem Interneta - Istraživanje i komparativna analiza*.
<http://transcrim.pravo.unizg.hr/index.php/legal-framework-analysis/> (10.7.2018.)
7. Eret, L. (2012). Odgoj i manipulacija: Razmatranje kroz razvojnu teoriju ekoloških sustava. *Metodički ogledi*, 19(1), 143-161.
8. European Commission, DG Home Affairs (2013). Guidelines for the identification of victims of trafficking in human beings. Especially for Consular Services and Border Guards. Luxemburg: Publications Office of the European. doi: 10.2837/33462
9. Europska komisija (2012). *Strategija EU za iskorjenjivanje trgovanje ljudima 2012-2016*. Brussels: Europska komisija. (13.7.2018.)
10. Europski parlament (2011). Direktiva 2011/36/EU o prevenciji i suzbijanju trgovanja ljudima te zaštiti žrtava. *Službeni list Europske unije*, 19(13), 180-190.
11. Hrvatski Crveni križ (2017). *Pomoć i zaštita žrtava trgovanja ljudima. Vodič za pomagače*. Zagreb: Hrvatski Crveni križ.
12. Janković, J. i Bašić, J. (2001). *Prevencija poremećaja u ponašanju djece i mladih u lokalnoj zajednici*. Zagreb. Povjerenstvo Vlade Republike Hrvatske za prevenciju poremećaja u ponašanju djece i mladeži i zaštiti djece s poremećajima u ponašanju.
13. Jeđud Borić, I. i Herceg Pakšić, B. (2017). *Procjena potreba za izgradnjom kapaciteta u sustavu zaštite djece bez pratnje*. Završno izvješće u projektu „Djeca izbjeglice i migranti u Hrvatskoj“. Centar za nestalu i zlostavljanu djecu i Save the Children.

14. Kazneni zakon. *Narodne novine*, 125/11 ,144/12 , 56/15,i 61/15, 101/17.
15. Koller-Trbović, N., Jeđud Borić, I. i Mirosavljević, A. (2017). *Procjena potreba djece i mladih s problemima u ponašanju-konceptualne i metodičke odrednice*. Zagreb: Ured UNICEF-a za Hrvatsku.
16. Konvencija o pravima djeteta (1989). *Narodne novine*, Međunarodni ugovori, 12/1993.
17. Kovčo Vukadin, I. i Jelenić, D. (2003). Trgovanje ljudima – kriminološki i kaznenopravni aspekt. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 10(2), 665-718.
18. Lukić, M. (2016). *Percepcija, stavovi i znanje studenata socijalne pedagogije o trgovanju ljudima* (Diplomski rad). Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Zagreb.
19. Marušić, D. i Habjanec-Martinović, S. (2006). Razvoj i obilježja poludnevnog tretmana u RH. U Z. Poldrugač, D. Marušić i A. Žizak (ur.), *Poludnevni tretmani djece i mladeži s poremećajima u ponašanju* (33-47). Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
20. Ministarstvo za demografiju, obitelj, mlade i socijalnu politiku (2017). *Standardne operative procedure Ministarstva za demografiju, obitelj, mlade i socijalnu politiku u postupku sa žrtvama trgovanja ljudima*. Zagreb: Ministarstvo za demografiju, obitelj, mlade i socijalnu politiku. <https://mdomsp.gov.hr/userdocsimages/izivkovic/SOP%20MDOMSP-a.pdf> (03.7.2018.)
21. Munivrana Vajda, M., Dragičević Prtenjača, M. i Maršavelski, A. (2016). Nekažnjavanje žrtava trgovanja ljudima u hrvatskoj – pravni standard kao fikcija ili stvarnost. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 53(4), 991.-1009.
22. Munivrana Vajda, M. (2017). Sudska praksa. *Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu*, 24(2), 723-728.
23. Obiteljski zakon. *Narodne novine*, 103/15.
24. Odbor za prava djeteta UN (2005). *Opći komentar br. 6. o postupanju prema djeci bez pratnje izvan država podrijetla (GENERAL COMMENT NO. 6 - Treatment of unaccompanied and separated children outside their country of origin*.
25. Odluka o objavljivanju mnogostranih međunarodnih ugovora kojih je Republika Hrvatska stranka na temelju notifikacija o sukcesiji. Konvencija o pravima djeteta. (1993). *Narodne novine*, Međunarodni ugovori, 12/1993.
26. Pichler, I. (2015). *Fair trade turizam* (Diplomski rad). Fakultet ekonomije i turizama. Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Pula <https://repozitorij.unipu.hr/islandora/object/unipu:936/preview> (16.7.2018.)
27. Protokol iz Palerma (2000). *Protokol o prevenciji, suzbijanju i kažnjavanju trgovine ljudima, posebno ženama i djecom*. Dodatak UN Konvenciji o borbi protiv transnacionalnog organiziranog kriminala. Protokol za identifikaciju, pomoć i zaštitu žrtava trgovanja ljudima - usvojen od strane Vlade RH u studenom 2008.

28. Selak Živković, S. i Ustić, D. (2003). *Program prevencije trgovanja djecom*. Zagreb: Udruga za inicijative u socijalnoj politici.
29. Ured UN-a za droge i kriminal. *Indikatori trgovanja ljudima*. https://www.unodc.org/documents/middleeastandnorthafrica/human_trafficking_indicators/human_trafficking_indicators_english.pdf (13.7.2018.)
30. US State Department (2017): *TIP report „Trafficking in Persons Report“*. <https://www.state.gov/j/tip/rls/tiprpt/2017/index.htm> <https://www.state.gov/documents/organization/271339.pdf> (13.7.2018.)
31. Ustav Republike Hrvatske, *Narodne novine*, 56/90, 135/97, 8/98 113/2000, 124/2000, 28/2001.
32. Vlada Republike Hrvatske, Nacionalni odbor za suzbijanje trgovanja ljudima (2018). *Nacionalni plan za suzbijanje trgovanja ljudima za razdoblje 2018. do 2021. godine*. Zagreb. Vlada Republike Hrvatske, Nacionalni odbor za suzbijanje trgovanja ljudima.
33. Vlada Republike Hrvatske, Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina (2016). *Izješće o provedbi Nacionalnog plana za suzbijanje trgovanja ljudima za razdoblje od 2012. do 2015. godine za 2015. godinu*, Zagreb: Vlada Republike Hrvatske, Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina. <https://pravamanjina.gov.hr/UserDocsImages//dokumenti//Izve%C5%A1%C4%87e%20o%20provedbi%20Nacionalnog%20plana%20za%20suzbijanje%20trgovanja%20ljudima%20za%20razdoblje%20od%202012.%20do%202015.%20godine%20za%202015.%20godinu.pdf> (10.7.2018.)
34. Vlada Republike Hrvatske, Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina (2017). *Protokol o integraciji/reintegraciji ųrtava trgovanja ljudima* <https://ljudskaprava.gov.hr/suzbijanje-trgovanja-ljudima/599> (09.7.2018.)
35. Vlada Republike Hrvatske, Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina (2017). *Protokol o postupanju pri dobrovoljnom i sigurnom povratku ųrtava trgovanja ljudima*. <https://ljudskaprava.gov.hr/suzbijanje-trgovanja-ljudima/599> (09.7.2018.)
36. Vlada Republike Hrvatske, Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina (2016). *Protokol za identifikaciju, pomoć i zaštitu ųrtava trgovanja ljudima* <https://ljudskaprava.gov.hr/suzbijanje-trgovanja-ljudima/599> (09.7.2018.)
37. Zakon o kaznenom postupku. *Narodne novine*, 121/11, 143/12, 56/13, 145/13 i 152/14.
38. Zakon o međunarodnoj pravnoj pomoći u kaznenim stvarima. *Narodne novine*, 178/04.
39. Zakon o novčanoj naknadi ųrtvama kaznenih djela. *Narodne novine*, 80/08 i 27/11.

40. Zakon o obveznom zdravstvenom osiguranju i zdravstvenoj zaštiti stranaca u Republici Hrvatskoj. *Narodne novine*, 80/13.
41. Zakon o odgovornosti pravnih osoba za kaznena djela. *Narodne novine*, 151/03, 110/07, 45/11 i 143/12.
42. Zakon o potvrđivanju Fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima djeteta glede uključivanja djece u oružane sukobe. *Narodne novine*, Međunarodni ugovori, 5/02.
43. Zakon o potvrđivanju Fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima djeteta o prodaji djece, dječjoj prostituciji i dječjoj pornografiji, *Narodne novine*, Međunarodni ugovori, 5/02.
44. Zakon o potvrđivanju Konvencije o zabrani i trenutnim djelovanjima za ukidanje najgorih oblika dječjeg rada. *Narodne novine*, Međunarodni ugovori, 5/01.
45. Zakon o potvrđivanju Konvencije Vijeća Europe o suzbijanju trgovanja ljudima. *Narodne novine*, Međunarodni ugovori, 7/2007.
46. Zakon o socijalnoj skrbi. *Narodne novine*, 157/13, 152/14, 99/15, 52/16 i 16/17.
47. Zakon o strancima. *Narodne novine*, 130/11, 74/13 i 69/17.
48. Zakon o zaštiti svjedoka. *Narodne novine*, 163/03 i 18/11.